

Biczó Piroska

KÖZÉPKORI FALUHELY FELTÁRÁSA LAJOSMIZSE HATÁRÁBAN

A rövid szondázó ásatással kutatott lelőhely nagy valószínűséggel Lajosszállás/Lajos kun eredetű településsel azonos, a kun szállás Árpád-kori település területén jött létre. A leletek XII–XIII. századra kelteznek az Árpád-kori településrészlet korát. Az ásatásunkon feltárt egyetlen ház kemencéje és a bejárat helye szempontjából érdemes kiemeltebb figyelemre. Az ásatás tanúsága szerint Lajosszállás és az Árpád-kori település között nincs folyamatosság, a XIII. században elnéptelenedett településrészleten a kun település legkorábbi leletei a XV. századból származnak. A budai kerámia és néhány más, kereskedelem révén távolabbi vidékről idekerült kerámiatárgy előfordulása a leletanyagban a település kedvező földrajzi helyzetével lehet összefüggésben.

Kulcsszavak: kunok, Árpád-kori ház, késő középkori településrészlet, gazdasági épület

Méri István túrkeve–mórici ásatását ismertető tanulmánya végén összefoglalta a késő középkori falvak régészeti kutatásának alapelveit, az ásatásra kijelölt lelőhelyek kiválasztásának legfontosabb szempontjait. Hangsúlyozta, hogy csak „tervszerűen előkészített rendszeres ásatások adhatnak feleletet a történettudomány, néprajz stb. részéről felvetődő kérdésekre.” Ugyanitt felhívta a figyelmet a próbaásatások jelentőségére (MÉRI 1954, 150–151). Méri szemlélete és ásatási módszerei hamarosan meghatározóvá váltak a magyar régészetben, és 1986-ban, amikor próbaásatást végeztünk Lajosmizse határának délkeleti részén, az alsólajosi határrészben, ezt a kívánatos utat követtük. Mindemellett az ásatás célja kettős volt. A próbaásatással nyert adatokkal egy korábbi, az M5 autópálya építéséhez kapcsolódó terepbejárás 40-es számmal jelölt lelőhely védelmét, esetleges védetté nyilvánítását kívántuk megalapozni és szándékunkban állt kideríteni, alkalmas-e a terület késő középkori település kutatásra. A lelőhely nagy valószínűséggel Lajosszállás, gyakrabban csak Lajos néven említett kun településsel azonos, ahol feltehetően Szabó Kálmán is ásatott, ugyanis a lajosi temető feltárásából származó leleteket említi (SZABÓ 1938, 60, 64, 70).

A lelőhelyet V. Székely György is azonosnak véli Lajos faluval (V. SZÉKELY 1990, 52).

A település 1491-ben tűnik fel az írott forrásokban. Ulászló király oklevele Gererth Miklóst és Ferencet a Kecskemét-székhez tartozó lajosszállási (Laywszalasa) kun kapitányság birtokában és Albert királytól nyert szabadságjogaiban erősíti meg (GYÁRFÁS 1870–1885, III, 242, 321–322, 701–702, 220. okl.). A mohácsi vész után a XVI. században még lakott helységeként említik többször. 1550-ben a vármegyének Kwn Layos 10 porta után adózik, miközben 11 pusztá telket írnak össze, ugyanekkor Mizsén (Kwnmisee) ez az arány 26/6 (SZAKÁLY 1995. 21). 1570-ben a lajosiak a szomszédos Baksiháza pusztát is bérelték (FENYVESI 1987, 235, 237). A kecskeméti náhije összeírásai is 1590-ig a település lakottságát bizonyítják, 1559–1580 között a lakosság számának erőteljes növekedésével. Az összeírtak száma 21 főről 43-ra nőtt, majd 1590-ben 25 főre csökkent. A fizetett adók szerint a falu gazdálkodásában jelentős szerepet játszó juhtenyésztés is jelentősen visszaesett ebben az évben (KÁLDY NAGY 1985, 397–398). Lajos a Duna–Tisza köze számos településéhez hasonlóan a tizenöt éves háború (1593–1606) idején néptelenedett

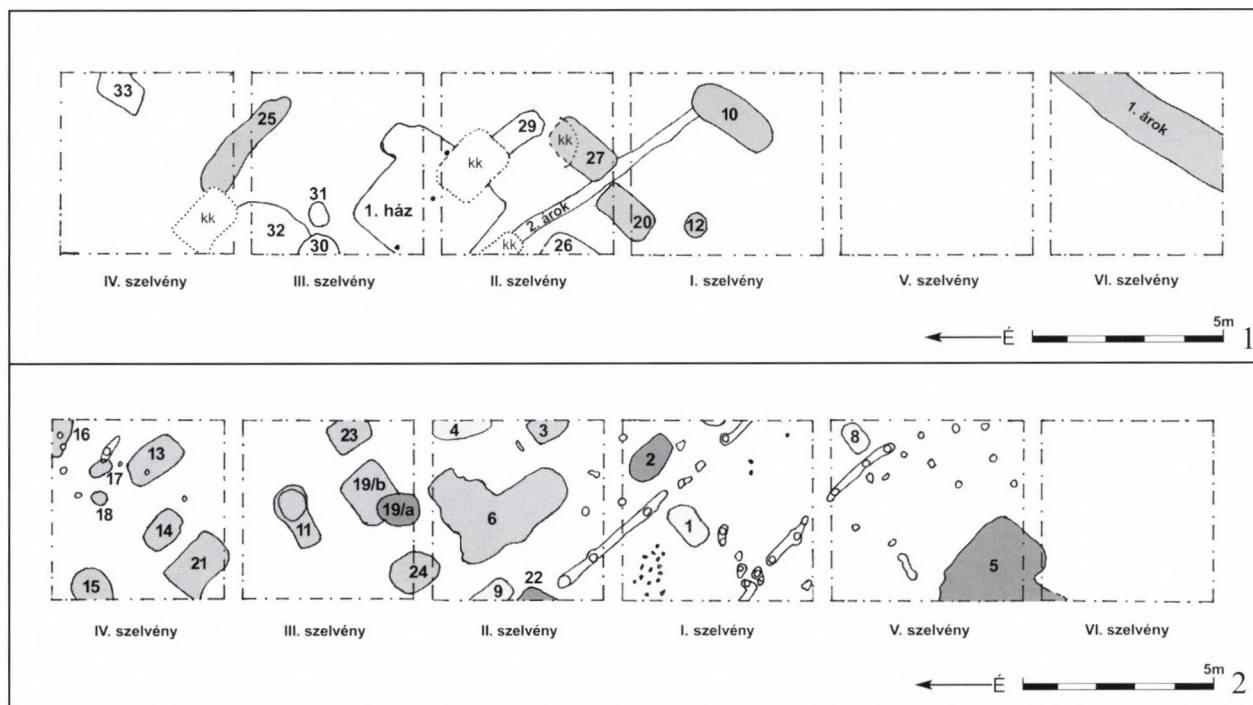
1. kép Lajosmizse. A 40. lelőhely és tágabb környezetének terepbejárási térképe. Az Árpád-kori lelőhelyeket folt jelöli

Abb. 1 Lajosmizse. Planzeichnung der Geländebegehung der Fundstelle 40 und ihrer breiteren Umgebung. Die arpadenzeitlichen Fundstellen sind mit Flecken markiert.

el. Mizse és Lajos lakossága 1594-ben menekült Szabadszállásra, ahol még 1596 elején is a visszatelepedés lehetőségére vártak (FENYVESI 1987, 246.). 1626-ig a kecskemétiak bérelték Lajos határát, 1636-ban a nagykőrösiek pedig már mint pusztát bérelték (FENYVESI 1987, 237; GYÁRFÁS 1870–1885, IV, 221).

A faluhely azonosítása még az autópálya-építések hőskorába esik – 1978-ban került sor

az M5-ös autópálya tervezett útvonala Pest megye határától Kecskemétiig terjedő szakaszának terepbejáráására. A terepbejárás 1,5–2 km szélességű területre terjedt ki, kijelölt földnyerő helyek hiányában a terveket készítő UVATERV ezt javasolta. Az 1986. szeptember 15. és október 16. között végzett próbaásatás helyének kijelölésében a tulajdonviszonyok és a természet haszonnövények egyaránt szerepet játszottak.

2. kép Lajosmizse. 1: az Árpád-kori településrészlet a feltárt objektumok időrendjének feltüntetésével (kk: az Árpád-kori telepjelenségeket bolygató objektumok); 2: a késő középkori településrészlet a gödrök időrendjének feltüntetésével

Abb. 2 Lajosmizse. 1: Arpadenzeitliches Siedlungsdetail mit der Angabe der chronologischen Reihenfolge der freigelegten Bauobjekte (kk.: Objekte, die die arpadenzeitlichen Siedlungerscheinungen stören); 2: Spätmittelalterliches Siedlungsdetail mit der Angabe der chronologischen Reihenfolge der Gruben.

tak, ezért szelvénsorunkat nem jelölhetjük ki a település központi részén. A terepbejárás tanúsága szerint a templom az északkelet–dél-nyugat irányban húzódó lelőhely északkeleti végén volt, míg az említett kényszerű okokból a próbaátást a lelőhely déli végén, a templomtól megközelítően 200 m-re végeztük (1. kép). (A lelőhely terepbejáráson észlelt kiterjedését a többi lelőhellyel ellentétben egy újabb, alaposabb terepbejárás reményében nem rögzítettük.)

A kutatott faluhely egy észak–dél irányú laposabb területtől, egykori vízállástól nyugatra elterülő, kisebb mélyedésekkel tagolt határ-részben fekszik. Ezen a területen északnyugat–délkelet irányban 3 km hosszan, megközelítően 1 km szélességben több, kis kiterjedésű Árpád-kori lelőhelyet dokumentáltunk, amelyek két lelőhelycsoportra tagolódtak. Az északnyugati

lelőhelyek 1x1 km-es csoportja zömmel egy egykori vízállás körül helyezkedett el, a délkeleti csoport megközelítően fél kilométerrel távolabb az észak–dél irányú vízálláshoz és a tőle keletre fekvő kisebb vízállásokhoz igazodik. A késő középkori település ennek a lelőhelycsoportnak a közepe táján, az észak–dél irányú vízállás és egy kisebb vízállás közötti földhátan jött létre. A 30 m hosszúságú, 4,75 m széles szelvénsor kiterjedt települési egységek feltárását nem tette lehetővé, a lelőhelyről azonban bebizonyosodott, további kutatásokra érdemes. Erre a későbbiekben sajnos már nem került sor. Az autópálya-építés földmunkái szerencsére nem érintették a lelőhelyet, a tőle délre kijelölt földnyerő már a késő középkori falu területére is átnyúló, az Árpád-kori lelőhelycsoporthoz tartozó lelőhely volt. V. Székely György itt közel 7000 m²-en három házat,

3. kép Lajosmizse. 1: a járószintből kibontott gödrök a II. szelvényben északnyugatról fényképezve, középen a 6. gödör; 2: az 1. gödör jelentkezése a kibontott járószinten

Abb. 3 Lajosmizse. 1: Aus dem Gehniveau freigelegten Gruben im Abschnitt II aus nordwestlicher Richtung fotografiert, in der Mitte die Grube 6; 2: Erscheinung der Grube 1 auf dem freigelegten Gehniveau.

egy szabadban álló kemencét, két árkot és hat gödröt, tehát meglehetősen gyér betelepültségű településrészletet tárt fel (V. SZÉKELY 1990, passim.).

A késő középkori lelőhelyen végzett, 145 m² kiterjedésű ásatás a feltárt Árpád-kori objektumok számában nem veheti fel a versenyt a közeli autópályás ásatással, de a csak kézi földmunka több megfigyelésre adott lehetőséget (2. kép). Ezek közül a legfontosabbnak az egykori, késő középkori földfelszín meghatározásának lehetőségét, és ennek az Árpád-kori földfelszínhez való viszonyának kiderítését tartjuk. Mint később bebizonyosodott, a terület mélyszántást sohasem látott, és nem volt olyan mértékű talajerózió, amely az egykori földfelszín elpusztította volna. Az ásatás menetében elsőként a szántás felső 10 cm-ének eltávolítása után 20 m hosszú és 3 m széles, észak–dél irányú kutatóárkot jelöltünk ki egy olyan, kissé kiemelkedő területen, ahol nagyobb számban fordultak elő edénytöredékek. További 15–20 cm-es mélyítés

során az árok déli végében lekeményedett réteg jelentkezett, amelyet már néhány esetben sértett csak egy-egy mélyebb ekenyom. Egy későbbi, 5x5 m-es négyzetháló reményében ekkor jelöltük ki az észak–déli irányban 20 m hosszú szelvényt 50 cm-es tanúfalakkal, szélességüket 4,75 méterben határozva meg. Az I. szelvényben észlelt, járószintnek vélhető, lekeményedett réteg arra készítetett bennünket, hogy dél felé 50 cm-es tanúfal meghagyását követően 10 m-rel növeljük meg a szelvényt. A település életének utolsó fázisához tartozó objektumok meghatározásában ez a lekeményedett, bontókéssel vagy horolóval könnyen kibontható felület volt segítségünkre. A humuszban elszíneződések nem mutatták a különféle telepjelenségeket, azokon a helyeken azonban, ahol ilyenek voltak, puha volt a talaj, és így tudtuk kijelölni az egyes, feltárandó objektumokat.¹ Ez a tény szilárdította meg bennünket véglegesen abban a vélekedésünkben, hogy a réteget a település késő középkori járószintjének határozzuk meg.

I. táblázat: Az ásatáson feltárt gödrök és árkok időrendje a szelvények topográfiai sorrendjében. Szürke színnel jelölve a leletek alapján, aláhúzással jelölve a naplóban rögzített megfigyelések alapján történt kormeghatározások. A csupán rétegtani helyzetük szerint meghatározott objektumok jelöletlenek

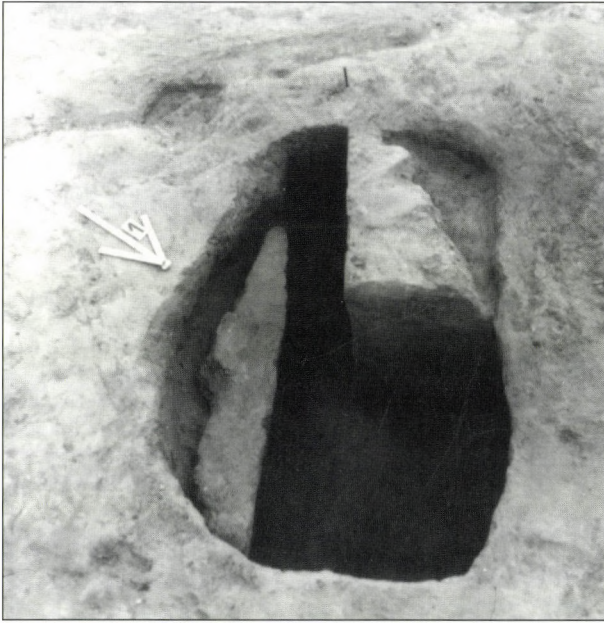
Tabelle 1: Die Chronologie der erschlossenen Gruben und Gräben entsprechend der topographischen Lage der Abschnitte. Grau: Datierung aufgrund der Funde; Unterstreichnung: Datierung aufgrund der im Grabungstagebuch beschriebenen Beobachtungen. Die bloß aufgrund der stratigraphischen Lage bestimmten Objekte haben keine Bezeichnung.

Szelvény	VI.	V.	I.	II.	III.	IV.
Késő középkor III.		8.	1.	4., 9.		
Késő középkor II.		5.	2., 7.	22.	19/a	
Késő középkor I.				3., 6/a–c,	11/a–b, 19/b. 23., 24.	13., 14., 15., 16. 17., 18., 21.
Bizonytalan korú				9/a (késő középkor II.?)		33 (Árpád-kor?)
Árpád-kor	1. árok		<u>10., 12.,</u> 20. 2. árok	20., 26., 27., <u>28</u> (1. ház) <u>29.</u> 2. árok	30., <u>31.,</u> 32.	25.

A szelvények feltárásának ebben az első fázisában a telepnyomok a II–III. szelvényben jelentkeztek intenzíven (3. kép 1). Az itt feltárt gödröktől délre az I. szelvényben néhány gödrön kívül cölöpszerkezetes épület két, párhuzamos alapárka került elő. Az ásatási megfigyelések értékelése során kísérletet tettünk a telepjelenségek időrendjének meghatározására a késő középkoron belül, az egy időben használt objektumok kijelölésére, a gödrök és az épületrészlet időrendi viszonyának meghatározására. Ebben a gödrök jelentkezési szintje, a felszínükön néhány esetben megfigyelt járósintfolt és leletanyaguk vizsgálata volt segítségünkre. Az Árpád-kori telepjelenségek a járósintben, sőt a járósint alatti

20–30 cm-es mélységben sem mutatkoztak a szubhumuszban, csupán a talajban szórva nyosan megfigyelhető agyagszemcsék jeleztek, hogy mélyebben beásásra számíthatunk.

A járósinttel kapcsolatos megfigyelések és a gödrök jelentkezési szintjének elemzésével az ásatás során feltárt gödrök és árkok időrendi és szelvényenkénti elrendezését az 1. táblázat mutatja. Az elemzés eredményét a késő középkor–Árpád-kor vonatkozásában a leletek is alátámasztják, az Árpád-kori objektumokban azonban a bontókéssel történt feltárás ellenére sem találtunk minden esetben leletet, a hasonló helyzetű gödrökben talált leletek kormeghatározásukat azonban lehetővé teszik.

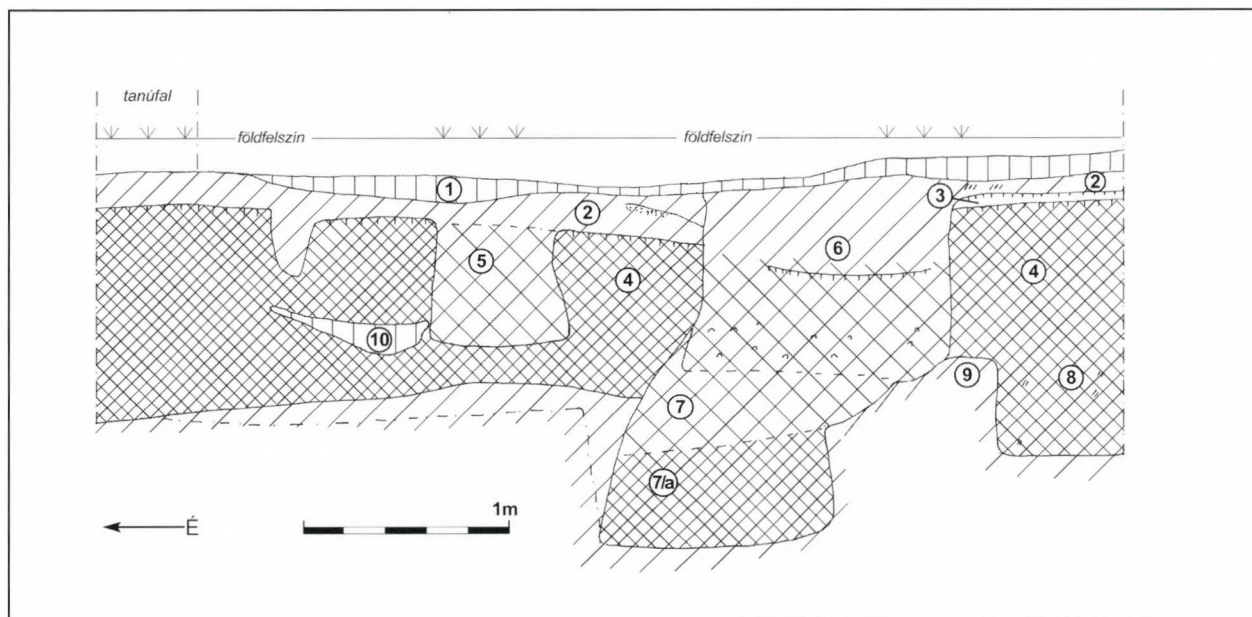

4. kép Lajosmizse. Az 1. gödör feltárás közben a széléről leszakadt járószint darabbal
 Abb. 4 Lajosmizse. Die Grube 1 während der Ausgrabung mit dem vom Rand abgerissenen Teil des Gehniveau.

A késő középkori településrészlet

A település utolsó fázisába sorolt 1., 4., 8. és 9. gödör rétegtani helyzetét érdemes közelebbről megvizsgálunk. Az I. szelvényben feltárt 1. és az V. szelvényben feltárt 8. gödör fölött megfigyelt jelenségekből egy magasabb, az ásatással nem észlelt földfelszínre (járószintre) is következtethetünk, különösen igaz ez a 8. gödör esetében. Az érzékelhető és feltárható járószintnél megközelítően 15 centiméterrel magasabban a gödör fölött, de valamivel rajta túlnyúlóan is kemény, járószint jellegű folt húzódott közel 1m²-nyi területen. A foltot a járószint fölött csaknem mindenütt megtalált, de különböző vastagságban húzódó, a környező talajnál világosabb szürke, az ásatáson omladékréteggént meghatározott réteg felszínének megfelelő szintben tártuk fel.² Az 1. gödör is már magasabban jelentkezett, mint a járószint, betöltődésének felső 10-15 cm

vastag rétegét sárga és vörösre égett agyaggal kevert föld alkotta, ennek foltja rajzolódott ki bizonytalan határral az omladékrétegben. A gödör szélét a lazább omladékrétegben nem tudtuk észlelni, ezért az omladékréteget bontottuk el az agyagszemcsés folt mellől. Így a járószintben már érzékelhető gödör szintje fölé emelkedően a gödör rövidebb oldalait jobban megközelítve és részben el is érve mutatkozott az agyagszemcsés réteg (3. kép 2). A gödör időrendi helyzetének meghatározására két lehetőség kínálkozik. A gödröt az ásatáson megtalált, már említett járószintből ásták és végső betemetése során betöltését magasabbra halmozták, amely ülepedése során sem került a járószinttel egy mélységbe. Valószínűbbnek tartom azonban, hogy a gödröt a járószint intenzív használatánál később, az omladékréteg keletkezésének idején ásták, és a gödör foltja ezért a felszínhez közel a felszín talajának a gödörbe töltődése miatt nem rajzolódott ki tisztán. A betöltődésében feltárt, a délkeleti hosszanti széléből leszakadt darab, amely így a gödörnél korábbi járószinttöredéket őrzött meg, ezt a lehetőséget támasztja alá. (4. kép) Amennyiben a korábbi és nem az omladékréteggel meghatározott járószinthez igazodott volna már a gödör, betöltődésének magasabb, agyagszemcsékkel jellemzett rétege az omladékréteg keletkezése előtt jobban szétterült volna a gödör fölött.³ A 4. és a 9. gödör rétegtani megítélése problematikusabb. A két előbbi gödörrel ellentétben a járószint fölötti, a szántott rétegnél világosabb szürke omladékrétegben, illetve annak feltárása során nem észleltük a gödröket,⁴ de a környezetükben az omladékrétegben dokumentált sárga agyagszemcsék, továbbá egy vékony, sárgás agyagsáv a gödrök ásását esetleg már az omladék keletkezése utáni, egy magasabb földfelszínhez kapcsolódó időszakra teszik (5. kép). Az omladék felszínéhez képest 1,4-1,5 m mély 4. gödör és 1 m mély 9. gödör alja elérte a sárga altalajt. A sárga, agyagos földrögök tehát a gödör ásásakor kerülhettek a felszínre. A 9. gödröt egyébként részben egy korábbi gödörbe

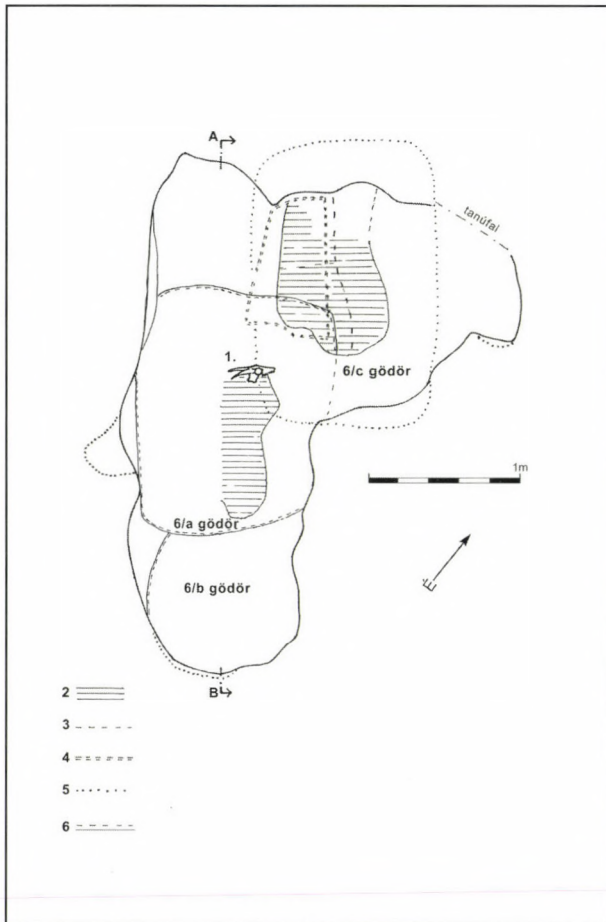
5. kép Lajosmizse. A 9. és 9/a gödör metszete a II. szelvény nyugati tanúfalában. 1: szántás; 2: laza, szürke omladékréteg; 3: kemény, szürkésbarna réteg, alja és felszíne is erősebben letaposva (járószint); 4: fokozatosan kivilágosodó szubhumusz, felszínén keményre letaposott járószint; 5: 22. gödör szürke, laza betöltődése; 6: 9. és 9/a gödör, benne középtájon járószint jellegű réteg; 7: 9. gödör szürke, laza betöltődése; 7/a: 9/a gödör sárgásszürke betöltődése nagyobb földrögökkel, tömörebb, mint 7; 8: 1. ház betöltődése, a szubhuusztól színben nem tér el, néhány sárga agyagszemcse benne; 9: sárga altalaj; 10: 26. gödör

Abb. 5 Lajosmizse. Profile der Gruben 9 und 9/a im westlichen Schnitt des Abschnitts II. 1: Acker; 2: Lockere, graue Schuttschicht; 3: harte, graulichbraune Schicht, sowohl unten wie auch oben relativ stark abgetreten (Gehniveau); 4: Stufenweise heller gewordener Subhumus, auf der Oberfläche abgetretenes, hartes Gehniveau; 5: Graue, lockere Einfüllung der Grube 22; 6: Die Gruben 9 und 9/a, etwa in der Mitte eine dem Gehniveau ähnliche Schicht; 7: Graue, lockere Einfüllung der Grube 9; 7/a: Gelblichgraue Einfüllung mit größeren Erdklumpen der Grube 9/a, sie ist dichter als bei 7; 8: Einfüllung des Hauses 1, weicht vom Subhumus in der Farbenicht ab, mit einigen gelben Tonkörnchen; 9: Gelber Untergrund; 10: Grube 26

(9/a) ásták, amelynek viszonyát a járószinthez nem ismerjük. Betöltődésüket a bontás során nem lehetett határozottan elkülöníteni, ezért komoly időbeni távolság valószínűleg nem volt közöttük. Azt azonban nem zárhatjuk ki, hogy a 9/a gödröt még az általunk feltárt járószintről ásták, míg a 9. gödröt az omladékréteg keletkezésének idejében. A 9. gödör déli oldalán a járószint megsüllyedése is ezzel a korábbi gödrrel függhet össze, míg a 9. gödör betöltődésében a járószintnél mélyebb, járószint jellegű, keményebb réteg a 9. gödör betemetődése során

keletkezhetett. A legkésőbbi gödör csoport gödrei a 4. gödör kivételével, amelynek csak részletét tárhattuk fel, lekerekített sarkú téglalap alakú, enyhén teknős aljú gödrök voltak.

Míg az előző négy gödör rétegtani helyzetéből következően vélhetően a legkésőbbi gödrök közé tartozik a feltárt területen, további gödröket biztonsággal sorolhatunk a településrészlet késői fázisához. Ezek fölött a gödrök fölött nem találtunk járószintet, de a gödröket a járószintről ásták. Ilyen gödör volt az I. szelvényben a 2. és a 7. gödör, hasonlóképpen a II.

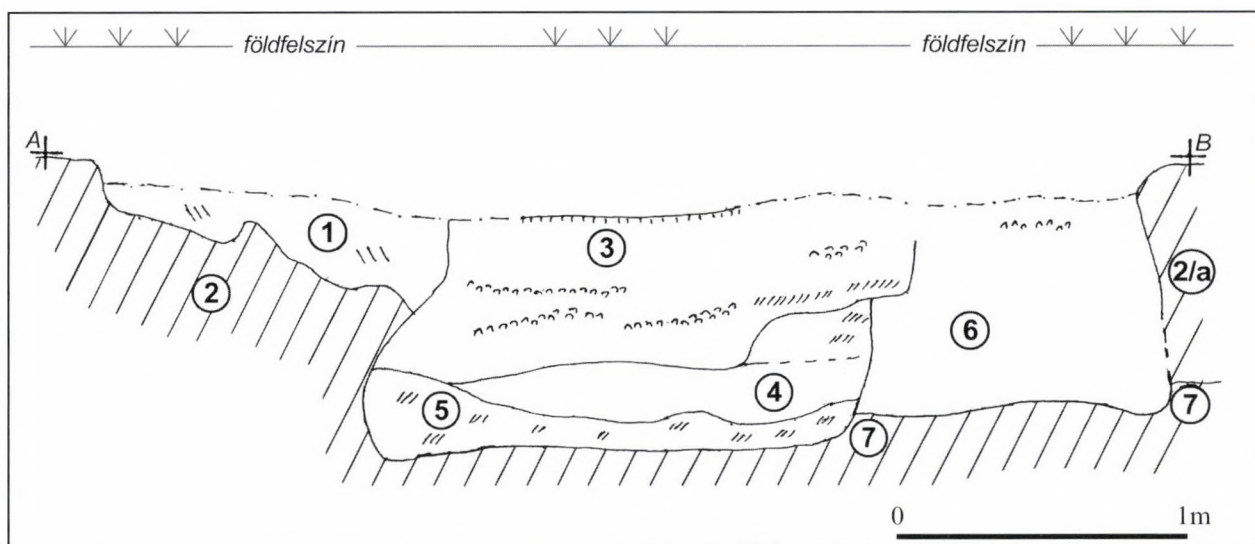

6. kép Lajosmizse. A 6. gödör felszínrajza. 1: állatkoponya; 2: letaposott, kemény rétegek a gödör felszínén (a 6/a gödörben csak a metszettől északkeletre jelölve); 3: a letaposott réteg széle 20 cm-rel mélyebben a 6/c gödörben; 4: a letaposott, a betemetődés során korábban keletkezett és megsüllyedt réteg széle 40 cm mélységben a 6/c gödörben (déleleti végét a felfelé szűkülő 6/a gödör sértette meg); 5: a gödrök kiöblösödései a fenék közelében; 6: a gödrök alja

Abb. 6 Lajosmizse. Oberflächenzeichnung von der Grube 6. 1: Tierschädel; 2: Abgetretene, harte Schichten auf der Oberfläche der Grube (in der Grube 6/a nordöstlich vom Profil markiert); 3: Der Rand der abgetretenen Schicht 20 cm tiefer in der Grube 6/c; 4: Der Rand der abgetretenen, während der Einfüllung früher entstandenen und eingesunkenen Schicht in der Tiefe von 40 cm in der Grube 6/c (das südöstliche Ende wurde durch die nach oben sich verengende Grube 6/a Grube gestört); 5: Die Auswölbungen der Gruben in der Nähe des Bodens; 6: Böden der Gruben

szelvényben a 22. gödröt, a III. szelvényben a 19/a gödröt, az V–VI. szelvényben az 5. gödröt határozhatjuk meg ebbe a fázisba tartozónak. Lelőkörülményeik szerint a késő középkori településrészlet korábbi fázisához tartozik a II. szelvényben a 3. és 6/a–c gödör, a III. szelvényben a 11/a–b, 19/b, 23. és 24., a IV. szelvényben a 13–18. és a 21. gödör. E korábbi fázis gödrei fölött a járószintnek megfelelően, esetleg kisebb megsüllyedve járószintfoltokat tártunk fel, a többségükből előkerült leletanyag azonban nem hagy kétséget késő középkori voltak felől. A gödrök formája általában lekerekített sarkú téglalap volt, függőleges, néha lefelé enyhén öblösödő oldalfalakkal, de csaknem ugyanilyen számban fordultak elő kerek gödrök.

Néhány gödör neve mellett feltüntetett betű egymásba ázott gödröket jelez. Csaknem ugyanazon a helyen történt megásásukból ítélhetően az újabb gödör készítésekor a korábbi helyét még ismerték, a gödörfoltok jelentkezésekor megfigyelt azonos betöltődés is a gödrök közötti nem nagy időkülönbségre utal. Érdeemes kitérnünk a 6. gödör ismertetésére, ebben az esetben három egymásba ázott késő középkori gödröt kellett feltárnunk, amelyek részben egy Árpád-kori ház gödrébe mélyedtek (6, 7. kép). A kibontott járószintben, a gödrök felszínén foltjaik nem rajzolódtak ki, a metszetben bontás során a járószinttől 40 cm mélységben a bontott felületre kiterjedő két gödör (6/a és b) betöltődése kezdett kivilágosodni, de közöttük a különbséget kevésbé a színük, mint inkább a föld bontás során érzékelhető keménysége árulta el. Ugyanakkor a metszetsfalban néhány megszakadó réteg lehetővé tette elkülönítésüket. Eszerint a hosszúkás gödörfolt közepe táján a-val jelölt, lekerekített sarkú, négyszög alakú gödör volt a legkésőbbi, amely délkelet felé egy ovális (6/b gödör), észak felé pedig egy hasonló, lekerekített sarkú, négyszög alakú gödröt (6/c gödör) bolygatott. A két utóbbi gödör egymáshoz való időrendi viszonyát nem ismerjük, az a és a c gödör hasonló formája szerint időben esetleg közelebb állhat egymáshoz, és így a gödrök időrendje 6/b-6/c-6/a gödör.

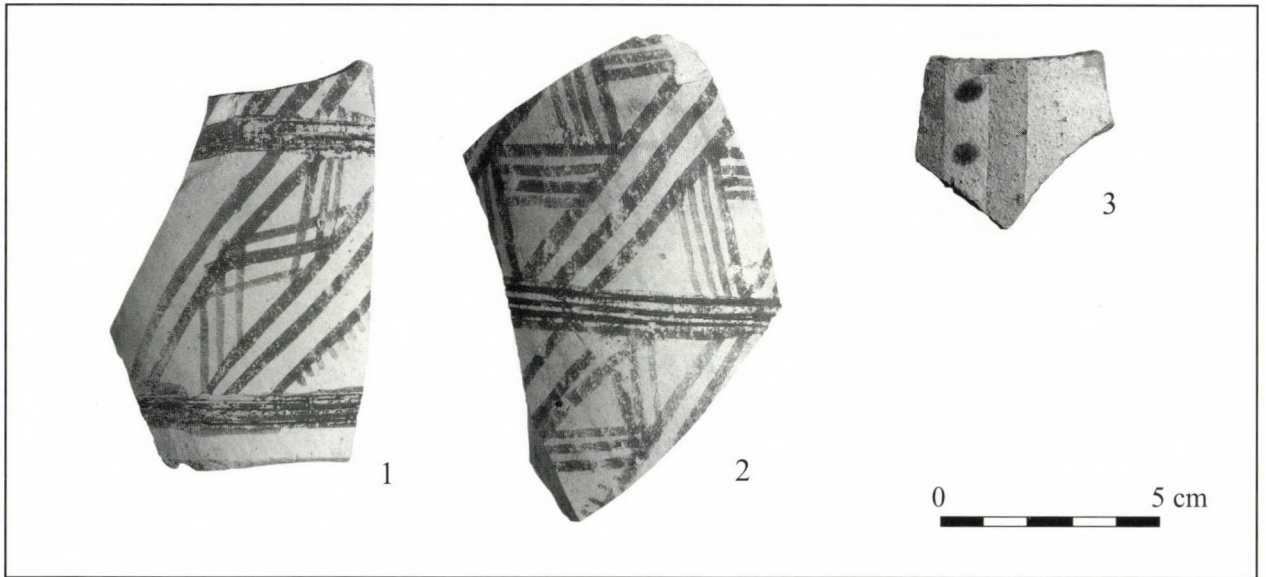

7. kép Lajosmizse. A 6. gödör metszetrajza. 1: szürke, laza, barna földrögökkel (egy korábbi beásás maradványa); 2: barna, a szubhumuszhoz hasonló (az 1. ház betöltődése); 2/a: barna szubhumusz; A 3–5. réteg a 6/a gödör betöltődése: 3: szürke, laza, benne barna földcsávok, a felszínén járósintfolt; 4: szürkésbarana földcsáv fekete szemcsékkel, színe a járósinthez hasonló; 5: barna földcsáv sárga agyagrögökkel; 6: szürke, laza, a 6/b gödör betöltődése; 7: sárga altalaj

Abb. 7 Lajosmizse. Profilzeichnung der Grube 6. 1: Grau, locker, mit braunen Erdklumpen (Rest einer früheren Eingrabung); 2: Braun, dem Subhumus ähnlich (Einfüllung des Hauses 1); 2/a: Brauner Subhumus; Die Schichten 3–5 bilden die Einfüllung der Grube 6/a: 3: Grau, locker, mit braunen Erdstreifen, auf der Oberfläche Gehniveauflecken; 4: Gelblichbrauner Erdstreifen mit schwarzen Körnchen, die Farbe ähnelt der des Gehniveaus; 5: Brauner Erdstreifen mit gelben Tonklumpen; 6: Graue, lockere Einfüllung der Grube 6/b; 7: Gelber Untergrund

Az ásatáson a szántott réteg eltávolítása után kisebb szelvénymélyítésektől eltekintve minden munkát bontókéssel végeztünk, a gödrök leletanyaga sajnos ennek ellenére nem mondható bőségesnek. A késő középkorinak meghatározott 26 gödörből 22-ben volt lelet, elsősorban kerámiatöredékek, néhány vastöredék és állatcsontok. A kerámialeletek mind gyorsfordulatú korongon készült edények töredékei, gyakran az edény sejtető nagyobb mérete ellenére igen vékony falúak. Az oxidáló égetésűek csaknem teljes egészében vörös színűek, egy-két darab barnára égett töredék vagy háromrétegűen átégett, felszínén vörös, belsejében szürke töredék fordul csak elő közöttük. Az edénytöredékek kisebb, de jelentős hányadát teszik ki a fehér, sárgásfehér színű, általában vékonyfalú, külső felületükön bordázott, méretük szerint zömmel fazéktöredékek. Alaposabban áttekint-

ve a gödrök leletanyagát a kerámiatöredékek nem mutatnak markáns időbeni különbséget. Az eddig említett edényoldal töredékeken kívül bögre alakú kályhaszem töredéke mindhárom időrendi csoportban előfordul, hasonlóképpen a fehér kerámiatöredékek között gyakori kihajló, megvastagodó, kívül bordázott perem.⁵ A leletek mennyiségéből – viszonylag kis számából – következően a kerámiatöredékek inkább véletlenszerűen kerülhettek a gödrökbe, így összeállítható darab elvétele akad közöttük. Ezért a bögre alakú kályhaszemek formáját sem ismerjük, létüket csak permtöredékeik árulják el.⁶ A vörös peremtöredékek közül ugyancsak mindegyik gödör csoport leletei között megtaláljuk a kissé megvastagodó, lekerekített peremszerű, és a perem alján éles bordával tagolt, vörös peremeket.⁷ A gödrök időrendi csoportjait szem előtt tartva, azt tapasztaljuk, hogy csak a leg-

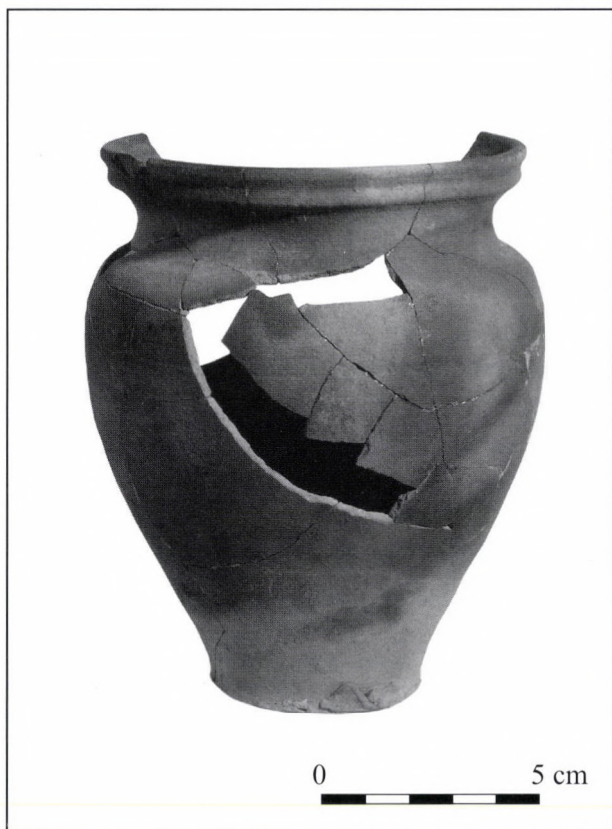

8. kép Lajosmizse. 1-2: festett edénytöredékek az 5. gödörből; 3: engobe csikon mázpottyókkal díszített kerámiatöredék

Abb. 8 Lajosmizse. 1-2: Bemalte Gefäßfragmente aus der Grube 5; 3: Keramikfragment auf Engobestreifen mit Glasurtupfen verziert

későbbi gödrök egyikében (9. gödör) fordul elő a hódoltság korában elpusztult falvak helyén gyakori leletnek számító ausztriai importáru, egy fazék füles peremtöredéke. Időrendileg a középső gödörcsoporthoz sorolt 5. gödörből származó, sötétszürke felületű, redukált égetésű, négyzetes szájú, tál alakú kályhaszem töredéke egyedi lelet az ásatás anyagában,⁸ hasonlóan a földfestékkel díszített, sárgásfehér oldaltöredékekhez. Ez utóbbiak belső oldala a finom iszapolás következtében zsíros tapintású, külső felükön egymástól 5,5 cm távolságban 0,8–1 cm széles, sűrű hornyolatú sávok húzódnak barnászörös földfestékkel hangsúlyozva. A sávok között földfestékkel készült ferde sávok között zegzug vonal tölti ki. A legnagyobb töredéken két sáv maradt meg, tehát az edény nagyobb felületét díszítették ilyen módon⁹ (8. kép 1-2). További, jellegzetes kerámiatöredékek, amelyek különösen segítségünkre lehetnek a gödrök korának meghatározásában, a mázas edénytöredékek, továbbá néhány vízszintes besimítással díszített, redukált égetésű oldaltöredék.

Ez utóbbiakból három darab fordul csak elő a leletanyagban, ebből két töredék a legkésőbbinek meghatározott gödrök anyagában (8. és 9. gödör), egy töredék pedig a legkorábbi gödörcsoportban (6/a és b gödör – a feltárás kezdetén a két gödröt együtt bontottuk).¹⁰ Ugyanebből a gödörcsoportból származik a néhány mázas töredék. 6. gödör megjelöléssel csomagoltunk el egy vörös anyagú bögretöredéket, amelynek külső felét vastag engobe bevonat fedi a vállon sűrű, hornyolt sávval, míg belső felén sötétzöld mázat találunk az engobe nélküli cserépfelületen.¹¹ A 6/c gödörben talált, belül zöld mázas, kívül engobe-os bögretöredéket a válltól a has alsó harmadáig sűrű hornyolás díszíti, egy belül sárga mázas, kívül engobe fölött zöld mázzal borított fazékoldal szintén a 6/c gödör lelete. A legtöbb mázas töredék a legkorábbi gödrökben volt, de az is igaz, hogy a legtöbb gödröt ebbe az időszakba tartozónak határoztuk meg. A 21. gödörben kívül fehér engobe-bal, belül barna mázzal bevont, az edényvállon hornyolt töredék volt. A 23. gödör lelete egy kívül-belül

9. kép Lajosmizse. Fazék a 11/a gödörből
Abb. 9 Lajosmizse. Topf aus der Grube 11/a

fehér engobe-bal bevont, külső oldalán az engobe fölött zöld mázas töredék, a 24. gödörben belül zöld mázas darab volt.¹² Nem ismerem magyarországi párhuzamát a 15. gödörből előkerült, vastagabb vörös oldaltöredéknek, amelyet belül fehér engobe fed és külső oldalán függőleges, erőteljes fehér engobe és vékony engobe bevonattal fedett vöröses csíkok váltakoznak a fehér csíkon zöld mázpöttyökkel¹³ (8. kép 3). A legkorábbi gödör csoportba tartozó 11/a. gödörből került elő az ásatás egyetlen rekonstruálható edénye, egy gyorskorongon készült, felső harmadában kiöblösödő fazék, amelyet itt alig észrevehető bordázás díszít¹⁴ (9. kép).

A fémleletek közül, amelyeket elsősorban vaspánt töredékek és meghatározhatatlan vastöredékek képviselnek, egy vaskolompot és egy sarlótöredéket kell külön megemlítenünk.

A 8. gödörben talált kolomp a juh- és szarvasmarhatartás írott forrásokból a középkorban is ismert kelléke, ritka régészeti lelet (TÁLASI 1936, 76; PALÁDI-KOVÁCS 1993, 130). A 24. gödörből származó, rövid nyakú sarlótöredék nyaka tompaszögben csatlakozik a nyéltüskéhez.¹⁵

Az I–II. és V. szelvényben két, egymástól 2,8–2,9 m-re futó északnyugat–délkelet irányú cölöpsor nyomát tártuk fel 6 m hosszúságban (10. kép). A cölöpsor egy helyenként megszakadó, 20–30 cm széles alapároknál húzódott. Az árok mélysége a járószinhez ugyancsak 20–30 cm volt, ennél nagyobb mélységet csak a délnyugati fal délkeleti végénél mértünk, 38 cm-t, épp azon a szakaszon, ahol a fal véget ért. A cölöphelyek az alapároknál mélyebbek voltak, mélységük a járószinhez képest 80 és 50 cm között volt. A délnyugati cölöpsor északnyugat felé túlfutott a szelvényt sor nyugati falán, míg délkelet felé az V. szelvény keleti falától 1 m-re ért véget, de a szomszédos I. szelvényben a nyugati szelvényfaltól megközelítően 1,3 m-re is megszakadt, majd egy cölöpgödör után újabb árokszakasszal folytatódott. A cölöpgödör volt a cölöpsor egyik legmélyebb cölöphelye (79 cm),¹⁶ itt a 35x40 cm-es cölöpgödört és a közel 30 cm átmérőjű cölöpnyomot is el tudtuk különíteni közvetlenül mellette egy kisebb cölöphellyel, amely a cölöp megerősítését szolgálhatta. A cölöpök középpontjának egymáshoz mért távolságát 40–190 cm között mértük, a feltárt 7 m-es szakasz arra nem elegendő, hogy ennek okára fény derüljön. Az északkeleti cölöpsor alapárka a fenti, cölöpgödörös cölöphellyel szemközti szakaszom szakadt meg 1,8 m hosszan, ahol egymástól 80 cm-re két cölöpnyomot tártunk fel cölöpgödörrel együtt – a cölöpök átmérője 20 illetve 30 cm volt, mélységük a járószinhez 44 és 68 cm. Ezen a szakaszon a két cölöpsor közötti távolság délnyugati felében, a cölöpsorok irányára merőlegesen további három cölöpgödört dokumentáltunk, közülük az épületbelső felőli szelvényt két cölöphellyel. A két cölöpnyomot őrző

10. kép Lajosmizse. A cölöpszerkezetes építmény feltárt részlete az I. szelvényben keletről fényképezve

Abb. 10 Lajosmizse. Das freigelegte Detail eines Bauobjekts mit Pfostenkonstruktion im Abschnitt I aus östlicher Richtung fotografiert

és valamivel mélyebb cölöpgödör a két cölöpsor közötti távolság közepe táján volt – a cölöpök alja a járószinthez képest 32 illetve 24 cm mélyen volt, északnyugat felé a két vékonyabb cölöp alját 15 és 30 cm mélyen mértük. Ez a három cölöpgödör helyzetéből következően térelválasztó részét képezhette, a tőle északnyugatra eső területen számos, rendszertelenül elhelyezkedő, 8-10 cm átmérőjű karónyomot találtunk, néha a gödrével együtt. Mélységük 3-4 cm és 8-10 cm között váltakozott. A két cölöpsor között elszórtan máshol is kerültek elő karónyomok, a feltárás más területein pedig még ritkábban, ezért csekély mélységük ellenére a cölöpsorok által meghatározott építményhez tartozónak tartjuk az északnyugati részén feltárt karólyukakat.

Néhány kerámiatöredék a cölöpsorok alapárkából és a cölöphelyekből is előkerült. A keltezés szempontjából az árok leletei tekinthetők

meghatározónak. Ezek biztosan az alapárkok készítésekor kerültek az árkok földjébe, míg a cölöphelyekről származó darabok, miután a cölöp gödrét és a helyét csak ritkán tudtuk elkülöníteni, a cölöpök pusztulása után a későbbi rétegekből is kerülhettek a helyükre. Az alapárkokból is csak gyorsfordulatú korongon készült töredékek származnak, vörös és fehér töredékek egyaránt, utóbbiak között kívül enyhén bordázott darabok is vannak. Az északkeleti alapárokból egy fehér szögfej perem is származik. Finomabb asztali edény töredéke lehet egy enyhén szemcsés, belső felén zsíros tapintású, fehér oldaltöredék.¹⁷ A cölöphelyek leletei hasonlóak, de a fentieken túl említenünk kell egy bögre alakú kályhaszem peremdarabot és egy szemcsés anyagú, világosszürke edényfennék töredéket.

A két cölöpsort legnagyobb valószínűséggel gazdasági épület két hosszanti fala maradványának tarthatjuk, a 2,8–2,9 m-es belső szélesség és 3,4–3,6 m-es külső méret a korszakból ismert lakóházakénál lényegesen kisebb.¹⁸ Orgondaszentmiklósán Selmeczi László megközelítően 10x4 m alapterületű, nyitott, feltételezően állattartással összefüggő épületről szól. Szentkirályon egy karóvázas, 5,2x3,8 m alapterületű épületet istállóként határozott meg feltárója, és további oszlopvázas, vékonyan tapasztott falú épületeknek is gazdasági rendeltetést tulajdonít (SELMECZI 1986, 199; PÁLÓCZI HORVÁTH 2000, 130, 133, 134). Az ásatásunkon előkerült épületrészlet keskeny és sekély, nem folyamatos alapárka kevéssé időtálló céllal emelt épületre utal. Az építményt feltető fedhetet, középtájon a kettős cölöphely térelválasztó végét jelölheti, amelyhez esetleg egy ajtóféle is társult. A cölöpnek természetesen a tetőzet tartásában is lehetett szerepe. Az építmény falának anyagára az ásatás nem szolgált felvilágosítással. A szelvénytörvényben feltárt omladékréteg itt a cölöpszerkezetű építmény közelében nem volt vastagabb, különösen a cölöpsor sávjában kellett volna tömörebb vagy vastagabb omladékréteget találnunk, amennyiben az építménynek

komolyabb földfala lett volna. A helyenként átfutó, vékony járószint rétegek is vékonyabb, valószínűleg más anyagból készült falra utalnak. Gazdasági épületek készülhettek a cölöpök közét kitöltő fal nélkül vagy nádfallal vékony tapasztással, továbbá deszka vagy fonott fallal is számolhatunk (PÁLÓCZI HORVÁTH 2001, 233; *ibid.* 1986, 228).

A cölöpszerkezetes építmény időrendi (rétegtani) helyének meghatározására az ásás kevés lehetőséget adott. Az időrendileg a középső csoportba sorolt 22. gödröt a cölöpsornál későbbinek vélhetjük, mert az északkeleti cölöpsor sávjában ásták meg, igaz, egy olyan szakaszon, ahol a cölöpsor alapárka megszakad. Az 1. és 8. gödör – amelyeket, amint arról fentebb szó volt, egy magasabb, elpusztult járószinthez tartozónak határoztunk meg – az épületbelső területén volt, és az épületen belül meglehetősen ésszerűtlen helyet foglalnának el. Az 1. gödör a térelválasztó falban sejthető átjáró elé, egy ugyancsak nehezen megmagyarázható helyre esik, mégha a gödör esetleges deszkával történő lefedésére is gondolunk. A járószinthez képest 50 cm mély 8. gödör a délnyugati cölöpsor közvetlen közelében, attól 15 cm távolságban volt. Helyzeténél fogva a közvetlenül mellette emelkedő cölöp miatt valószínűleg veszélyeztette volna annak szilárdságát és statikai szerepét. A cölöpszerkezetes építmény más okból sem tartozhatott a feltételezett magasabb járószinthez, amelyhez elemzésünk szerint az említett két gödör tartozott. Az ásás során a megfogható járószint feltárásakor először a cölöphelyeket észleltük, és a járószint további tisztogatása során, amikor kisebb, vékony felületek felváltak, kezdett előbukkanni a cölöpsorok árka. Amennyiben magasabb járószintről ásták volna a cölöpsor alapárkát, átfutó járószint rétegek nem keletkezhetek volna. Az építmény emelésére a feltárt településrészlet fennállásának korábbi szakaszában kerülhetett sor, erre utal a korábbi és későbbi gödrök elhelyezkedése is. A korábbiként meghatározott gödrök az építménytől északkeletre feksze-

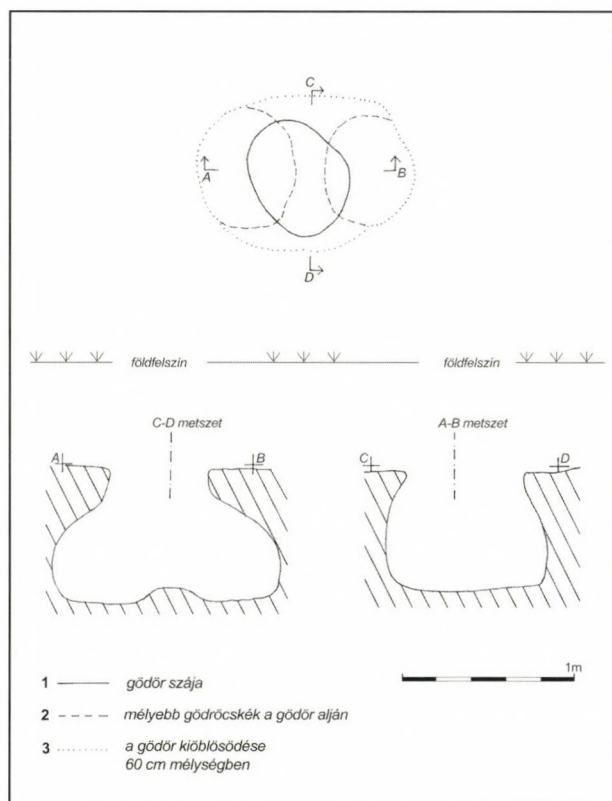
nek, közülük a legközelebbi 1,3-1,4 méterre (6. számmal jelölt gödöregyüttes), míg a későbbi gödrök az építmény területén és közelében – a 2. gödör 40 centimétere, a 7. gödör 20 centiméterre. Amikor ezeket a gödröket ásták, az épületet már nem használták, valószínűleg el is bontották. Nagy valószínűséggel tehát az építmény a legkorábbi a területen, fennállása idején az északkeletre és délnyugatra eső terület más-más rendeltetésű volt, mivel a délnyugatra eső területen nem találunk a korábbi időszakból gödröt, a későbbi időből is csak egy, a szokásosnál nagyobb méretű gödröt tártunk fel.

A különböző beásásokból származó leletek ismertetésénél, amelyeket csaknem teljes egészében a kerámiatöredékek tesznek ki, igyekeztünk azok korára is rávilágítani, a feltárt településrészlet datálásában további segítségünkre vannak még a rétegek – elsősorban a szántással már csak kis mértékben bolygatott omladékréteg és a járószint – leletei. Az omladékréteget a szántás alatt a járószint egyenetlenségeitől függően 5–20 cm vastagságban jelentkező, a szántásnál és a járószintnél is világosabb szürke színű, laza talaj alkotta. Az ásási naplóban kezdetben hamus réteg, hamus folt megnevezéssel szerepel a réteg, valójában azonban a településrészlet omladékrétege lehet, amelynek keletkezésében közeli, agyagos földfalú épületek játszhattak szerepet. Az omladékréteg leleteiben a korábbiakhoz képest újdonságot jelent néhány csillámos anyagú kerámiatöredék, amelyek a fentebbi töredékekhez hasonlóan gyorsfordulatú korongon készültek. A gyorsfordulatú korongon készült vörös és fehér oldaltöredékek mellett vörös festéssel díszített fehér töredékek fordulnak elő – közöttük kancsótöredékek két vízszintes vonal között ferde csíkozással, peremtöredékek körbefutó, festett csíkkal.¹⁹ Bordás, vörös kancsóperem és fehér pohártalp gazdagítják az asztali edények fajtáit. Itt találkozunk újra redukált égetésű, polírozott, vízszintes és hosszanti besimításokkal díszített töredékekkel és több mázas darabbal. Ez utóbbiak általában vörös anyagú töre-

dékek és budai leletekkel mutatnak rokonságot. Ezeket kívül fehér engobe-bal, belül zöld vagy barna ólomházzal látták el, előfordul azonban engobe nélküli példány is. Mindenképpen budai díszkerámia töredéke egy fehér anyagú, belül sárga mázas, kívül zöld mázas, szamócadíszes pohártöredék.²⁰ A mázas töredékek között a legkésőbbi darab egy fehér fenéktöredék lehet, amelynek vékony sárga máza eltér a XV. századiaktól és már a következő századból származhat. Egy vörös anyagú, fehér engobe-bal bevont fenéktöredék talpgyűrűjét zöld mázpöttyök díszítik. Díszítéséből következően ugyanahhoz a kerámia-csoport-hoz tartozhat, mint a 15. gödör engobe-os-mázpöttyös darabja.²¹

A lekeményedett, helyenként rétegesen bontható járósínt egy 8-10 cm vastag réteg felszínét alkotta. Ez a réteg nem vált el élesen az alatta húzódó, fokozatosan kivilágosodó talajtól, inkább színében tért el, szürkésbarna volt, míg az alatta húzódó és kivilágosodó föld barna. A járósínt feltöréséből kevés lelet származik. Az eddig ismertett késő középkori telep-jelenségek leleteihez képest feltűnő különbség az Árpád-kori leletek nagyobb száma. Először a késő középkoriakról szólva, a néhány gyorsfordulatú korongon készült vörös, és általában bordázott fehér oldaltöredéken kívül itt is találunk bögre alakú kályhaszem peremtöredékét, és egy vékonyfalú, fehér, belül zöldmázos oldaltöredéket. A járósíntbe betaposódott lelet egy trapéz alakú, bronz övcsat.²² Az Árpád-kori töredékek között gyakoriak a kézikorongon készült, bekarcolt vonalakkal díszített fehér oldaltöredékek. Egy fehér palacknyakat szintén bekarcolt vonal díszít. A peremtöredékek kívül általában enyhe hornyolattal tagoltak. Egy duzzadt bográcspere megérinti még ki a járósíntből származó leleteket.²³

A feltárt késő középkori településrészlet biztosabb keltezésű legkorábbi leletei a XV. század második feléből származnak, ezek a Holl Imre által az 1460–1480 közé keltezett, engobe-os-mázas budai kerámiához köthető darabok. Földbe kerülésükre valószínű-

11. kép Lajosmizse. A 12. gödör alaprajza és metszetei

Abb. 11 Lajosmizse. Grundriss und Profile der Grube 12

leg később került sor, különösen egy faluban. A telepjelenségek elemzésénél a legkorábbinak meghatározott cölöphelyes alapárkok a mázas kerámia-töredékek hiánya miatt – ez azonban lehet véletlen is – a XV. században is készülhettek, a feltárt településrészlet objektumainak jelentős részét leleteik a XVI. századra kelteznek. Utalnunk kell itt a minden időrendi csoportban előforduló bögre alakú kályhaszem töredékekre, a besimított díszű redukált égetésű darabokra, a 15. gödörből származó mázpöttyes töredékekre. Természetesen ezeknek a töredékeknek a kelte-zése sem könnyű a XV–XVII. századon belül, a történeti források azonban ellentmondanak a falu XVII. századi életének. A most említett kerámia-típusoknak azonban a kezdetei nem tisztázottak, különösen a bögre alakú kályha-

12. kép Lajosmizse. Edénytöredék a 25. gödörből

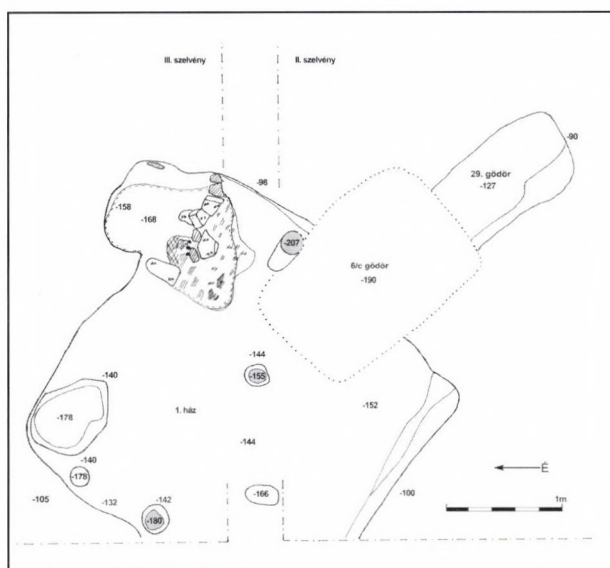
Abb. 12 Lajosmizse. Gefäßscherbe aus der Grube 25

szemeké. Feld István és Gerelyes Ibolya ennek a kályhaszemtípusnak a megjelenését a XVI. századra teszi, míg Pálóczi Horváth András Szentkirályon már a XV. században bizonyítottan látja megjelenésüket (FELD–GERELYES et al 1989, 196–197; PÁLÓCZI HORVÁTH 1996, 47–48). Ásatásunkon csak peremtöredékeket tarthatunk biztosan ehhez a kályhaszemtípushoz tartozónak, kialakulásának időpontjától függetlenül szórványos előkerülésük arra utal, hogy földbe-kerülésükre már a XVI. században kerülhetett sor. A redukált égetésű, besimított díszű kerámia megjelenésének kérdése jelenleg hasonló módon vitatott. Pálóczi Horváth András szentkirályi ásatási eredményei alapján nemcsak a redukált égetésű, fényezett felületű korsók használatát, hanem azok besimított díszítésű példányainak a feltűnését a XV. századra teszi (PÁLÓCZI HORVÁTH 2009, 220). Az edényfajta mindenesetre a XVI. század első évtizedeiben már elterjedtebb lehetett két pénzleletes edény tanúsága szerint (Pátroha: PARÁDI 1963, 213, 245; Túrkeve 1530. évi utolsó verettel: PARÁDI 1963, 210, 244). Míg a fentiekben tárgyalt két kerámiafajta feltűnésének időpontját nem tisztázta megnyugtatóan a kutatás, az engobe-os,

függőleges csíkok között mázpöttyökkel díszített töredék ismereteim szerint egyedi darab a magyarországi középkori leletanyagban. Mint láttuk, a töredékhez hasonlóan díszített kerámiát egy a XVI. századra, a XVII. század elejére keltezett, Bécsben talált edény képvisel. A lajosi lelőhelyen ez a töredék a 15. gödörből származik, amelyet a gödröt fedő járószint miatt a korai gödrök közé soroltunk. A településrészlet korát tehát a XVI. században határozhatjuk meg, ezen belül a cölöpszerkezetes építmény XV. század végi – XVI. század eleji keltezésével.

Az Árpád-kori településrészlet

Az Árpád-kori telepjelenségeket közvetlenül a késő középkori járószint alatt nem észleltük, a fokozatosan kivilágosodó talajban a járószinthez képest 20–30 cm mélységben dokumentálhattuk az első beásásokat. Néhány esetben a talaj más szemcsézettsége utalt bizonytalanul arra, hogy mélyebben beásás jelentkezik majd, a bontást azonban már erről a szintről kezdtük. A telepjelenségeknek a késő középkori földfelszín alatti viszonylag magas szintben való

13. kép Lajosmizse. Az 1. ház alaprajza
Abb. 13 Lajosmizse. Grundriss des Hauses 1

14. kép Lajosmizse. Az 1. ház feltárva, a tanúfal helyén a meghagyott járósínt

Abb. 14 Lajosmizse. Das freigelegte Haus 1, an der Stelle der Zeugenmauer das erhaltene Gehniveau

jelentkezéséből következően az Árpád-kori és a késő középkori földfelszín között nem volt jelentős különbség. A magasabb szintről az I. és II. szelvényben öt gödröt bontottunk ki (10, 12, 20, 26, 27. gödör), a III–IV. szelvényben a 25. gödröt, a VI. szelvényben az 1. árok sorolható ebbe az Árpád-kori horizontba. A gödrök közül a 12. tért el határozottan a többitől. Ez egy kerek szájnylású és oválisan kiöblösödő (95x130 cm) gödör volt, amelynek alját hosszanti irányban még két kisebb mélyedés tagolta. Formája szerint ezt a gödröt tarthatjuk biztonsággal élelmiszer tartására alkalmasnak (11. kép). A többi gödör hosszúkás, északkelet–délnyugat, míg a 25. gödör északnyugat–délkeleti tájolású volt, faluk függőleges, aljuk különböző mértékben teknős. Az egymáshoz közel elhelyezkedő 20, 26, 27. gödröt közel egykorúnak jelzi kiképzésük és betöltődésük. Erősebben teknős aljukon és szélükön tömörebb, míg betöltődésükben lazább, szürke agyagos földet találtunk. A gödrök leletanyaga szerény mértékben járul hozzá koruk meghatározásához. A 10. gödör-

ből kézikorongon készült fehér oldaltöredékek kerültek elő, a 12. gödörből egy kézikorongon készült, csillámos soványítású, fehér perem, amelyet kívül enyhe hornyolat tagol.²⁴ Gazdagabb leletanyaga csak a 25. gödörnek volt: kézikorongon készült, vastag falú, felszínén barnára, belsejében sötétszürkére égett edényoldal, amelyet hullámvonal köteg alatt vonalköteg díszít. Egy kisebb bögre oldaltöredéke hasonló égetésű, pereme vízszintesen kihajlik, alatta a válltöredéken négy sorban apró hullámokból álló hullámvonalak futnak, alattuk a töredék szélén egy körbefutó vonal látszik még²⁵ (12. kép). A három, közel egykorúnak vélt gödör közül csak a 27. gödörből származik még egy erősen kopott, de kézikorongon készült darabnak látszó töredék, így ezeknek a gödröknek Árpád-kori keltezése bizonytalan lábakon áll. Koruk meghatározásánál még egy szempontot vehetünk figyelembe. Betöltődésük tömör, az egykori felszínhez közel, a késő középkori járósínt alatt nemcsak színében tért el alig a körülötte lévő talajtól, hanem tömörségében is hasonló volt, szemben a késő középkori gödrök laza, szürke színű és gyakran szerves anyag maradványával is színezett betöltődésével.

A járósínhez képest 60–70 cm-re jelentkezett a beásások második csoportja. Ebbe a csoportba a 28–33. gödör és a 2. árok tartozik. A 28. gödörről a feltárás során derült ki, hogy földbe mélyített ház, amelyet csaknem egészen feltárhattunk (1. ház).

A sarkaival az égtájaknak megfelelően tájolt ház közel négyzetes, 3,2x3 m alapterületű, mélysége a földfelszínhez 160–170 cm között, míg a késő középkori járósínhez 125–130 cm volt. Miután az Árpád-kori földfelszín nem húzódott lényegesen mélyebben a késő középkorinál, a ház gödrének eredeti mélysége valamivel több volt, mint 1 m. Padlószintjén tapasztást nem találtunk, csak egy erősebben letaposott, 2–3 cm vastagságú réteget, a kemence közelében keskeny, sárga agyagsávokkal. A kemence a gödör tömbjéből északkelet felé

15. kép Lajosmizse. A lelőhelyen gyűjtött edénytöredék

Abb. 15 Lajosmizse. An der Fundstelle gesammelter Gefäßfragment

megközelítően 40 cm-re kinyúlva a keleti sarokban, a ház északkeleti falára merőlegesen helyezkedett el (13. kép). Alja, figyelembe véve a ház padlószintjének egyenetlenségeit, 15-20 cm-rel volt mélyebben, nem tapasztották le és gyengén égett csak át. Omladékából egykori formájára csak részben lehetett következtetni. Tűzterének a ház gödréből 40-50 cm-re kiugró végét az altalajba vájták, a házbelsőbe 80 cm-nyire benyúló, ugyancsak lemélyített részen állhatott a kövekből agyag segítségével megépített boltozata.²⁶ Szájnyílásának helyét nem tudtuk meghatározni. Az omladék alatt a felhalmozódott hamu és a terület átégése nem adott erre választ. A ház északi sarkában kissé szabálytalan, ovális gödröt tártunk fel, amely csak 38 cm-re mélyedt az altalajba. Helyzetéből következően inkább tároló, mint munkagödör lehetett. A tetőzet szelemenjét az épület északnyugat–délkeleti tengelyében elhelyezett három ágasfa tarthatta. Ezek közül az északnyugati fal melletti gödre 42 cm, a ház közepén feltárt cölöphely 11 cm mély volt a ház járó-

szintjéhez képest, míg a harmadik helyét nem határozhatjuk meg teljes biztonsággal. A ház gödrét ugyanis a délkeleti falnál az épület tengelyében 1,3 m szélességben a 6/c jelzésű késő középkori gödör bolygatta, épp azon a szakaszon, ahol az ágasfa gödrére számíthatunk. A gödör szélén a ház tengelyéhez viszonyítva északkeletre 40 cm-rel távolabb dokumentált, közel 60 cm cölöphely mélységéből következően azonban lehet az ágasfa nyoma.²⁷ Az azonban már nem deríthető ki, hogy állt-e eredendően a tengelyben ágasfa és az általunk megtalált cölöplyuk esetleg már a tetőszerkezet javításának nyoma. A házban további két cölöphelyet találtunk még: az északnyugati házfal mellett a ház tengelyében feltárt cölöplyuktól északkeletre, a sarokban feltárt gödör közelében és egy további mélyedésről gondolhatjuk még a ház délnyugati negyedében, hogy cölöplyuk volt (14. kép).

A bejárat helyét nem sikerült meghatározni. A kemence és a gödör helyéből következően legnagyobb valószínűséggel a szemközti oldal jöhet e tekintetben számításba, esetleg a délkeleti oldal a kemence mellett. Ez utóbbi magyarázatul szolgálhat a vélhetően a szelemen tartó ágasfa helyének a tengelyhez képest kelet felé történt elhelyezésére. A ház közelében feltárt 29. gödröt azonban nem tarthatjuk biztonsággal a lejárát maradványának. A ház felé eső északnyugati végét a már említett 6/c gödör megsemmisítette, így nem tudjuk, hogy kapcsolatban volt-e a házzal. A ház délkeleti falára megközelítően merőleges, hosszúkás gödör a 6/c gödrön túl 1,2 m hosszan maradt meg, vége 2,2 m-re esett a háztól. Alja 15-20 cm-rel volt magasabban mint a ház padlószintje, 70 cm-es szélessége még megengedné, hogy lejárát maradványának tartsuk, legtávolabbi végének mélysége és a lépcsőzetesség hiánya ellentmond ennek, egyedül az aljába betaposott sárga agyagrétegek – olyanok, mint a kemence közelében – utalhatnának erre a szerepére.²⁸

A ház betöltődésében, tehát a bontási szinttől számított 40-45 cm vastag rétegben talált

kerámiatöredékek közül archaikusabb darabok egy sötétszürke színű, hármás vonalkötegekkel – két vízszintes és egy elnyúló hullámvonal-köteg – díszített oldaltöredék, továbbá egy felületein sárgásbarnára, belül szürkére égetett oldaltöredék szabálytalan, 3 mm vastag hullámvonal-köteggel. Egy csillámos soványítású darabot az Árpád-kori edényeken gyakori, az edény oldalán csigavonalban körbefutó vonal díszít, az oldaltöredéken a vonalak távolsága 0,8 cm.²⁹ A kemence omladékában talált, szabálytalan közökben futó, fogaskerékkel benyomott mintával díszített oldaltöredék korát tekintve az előbbi darabokhoz áll közel (PARÁDI 1963, 223). A házból származó legkésőbbi kerámiatöredékek egyike szintén csigavonallal díszített edény töredéke, a késői darabok közé szürkére égett (kormozódott), de eredetileg fehér színe sorolja, bekarcolt vonalainak távolsága 1,5 cm. Színe miatt a későbbi darabokhoz tartozik egy sárgásfehér fenék- és oldaltöredék is. Ezek a betöltődésből származó töredékek már a ház elhagyásának korát jelölik, fennállásának pontosabb keltezéséhez a használatához köthető leletek vihetnének közelebb. A járófelületbe betaposott, néhány, kézikorongon készült, barnára égetett edénytöredék azonban ebben nincs segítségünkre.

A mélyebb szinten feltárt további gödrök esetében már csak az egykori gödrök alja volt az, amit észlelhettünk és dokumentálni tudtunk. A feltárási szinthez képest 45-55 cm mély 30. és 31. gödör kör alakúak voltak, leletanyaguk néhány kézikorongon készült edénytöredék. A 10-15 cm mély 32. gödörrel kapcsolatban csekély mélysége miatt felmerülhet, hogy csupán az altalaj kissé mélyebb jelentkezéséről van szó, a földjében megfigyelt néhány égett rög és szénszemcse azonban ellentmond ennek.

A II. szelvényben dokumentált egymásra rétegződés szerint a jelentkezés szintje időbeli eltérést is jelent az Árpád-koron belül, amennyiben a 20. és a 27. gödör keltezése helyes. Ezeket a gödröket már a 2. árok betemetődése után ásták. A 2. árok korát leletekkel nem tud-

juk meghatározni, a középkori telepjelenségeken és leleteken kívül azonban más régészeti kor meglétét nem tudtuk igazolni a lelőhelyen. A 2. árkot jelentkezési szintje a korábbi telepjelenségekhez sorolja, irányából következően azonban nem lehet egykorú a házzal. Időrendi viszonyuk tisztázására már a szelvénytől nyugatra eső területen lett volna mód. A korábbi települési réteg legfontosabb objektuma a ház. A betöltődéséből előkerült X–XI. századi hullámvonalköteg-díszes darabok és a már a XII. század végére, XIII. század elejére mutató két fehér (sárgásfehér) töredékek a település életének más-más időszakából származnak, de a ház gödrének betöltődésére ebben az utóbbi időpontban került sor. A ház tágabb környezetét, esetleg több házat kellene ismernünk a településről, hogy a XII. század közepénél korábbra keltezzük az épületet.

A leletek XII–XIII. századra kelteznek az Árpád-kori településrészlet korát, a vonal- és hullámvonal-köteges kerámiatöredékek korábbi keltezését is megengednek a település kezdeteire vonatkozóan, de ennek eldöntéséhez nagyobb terület feltárása és nagyobb mennyiségű leletanyag lenne szükséges (15. kép). V. Székely György is hasonlóan keltezte a közelben kutatót településrészletet, ebben III. Béla másodlagosan felhasznált – átütött lyukkal ellátott – bizánci típusú rézpénze is segítette (V. SZÉKELY 1990, 51). Az ásatásunkon feltárt egyetlen ház, kemencéje és a bejárat helye szempontjából érdemes kiemeltebb figyelemre. A kemencék építőanyagát tekintve a kutatás a kőkemencét archaikusabbnak tartja, de Fodor István utal a helyi adottságokra, a közelben rendelkezésre álló építőanyag jelentőségére (FODOR 1983, 102–103). A kő és agyag vegyes alkalmazásával épített kemencék a kőben szegény Alföldön feltehetően a kőkemencék emléket őrzik, gyakoribbak azonban a ház oldalfalába vájt vagy pedig az agyagból megépített kemencék. Ásatásunk közelében, a V. Székely György által vezetett, korábban már említett feltáráson is agyagból épített kemence került

elő a XII. század végére, XIII. század első felére keltezett településrészen (V. SZÉKELY 1990, 48, 52). Wicker Erika ugyancsak Lajosmizse határából szűkebb datálás nélkül Árpád-kori, agyagkemencés házakat közölt (WICKER 1990, 45). Az ásatás tágabb környezetében a Kecskemét közeli Szentkirályon agyagból épített kemencék kerültek elő két, XII. századi házban, míg V. Székely György Kecskemét–Hetényegyháza Belsőnyír, XI. századra, XII. század első felére keltezett lelőhelyen földbevéjt kemencéket tárt fel, Ballószög 91. lelőhelyen agyagból épített kemencék voltak a XI–XIII. századi településrészleten (BICZÓ 1984, 181, 183, 200; V. SZÉKELY 1995, 167–168; PINTÉR 1995, 195–196). Somogyvári Ágnes II. Béla és III. Béla pénzeivel keltezett településrészlet 11 házát tárta fel Kiskunfélegyháza–Haleszen. Itt a házbeli kemencék mindegyik változatával találkozunk, a kőből épült kemencékhez az Alföldnek ezen a vidékén bányászható réti mészkövet használták (SOMOGYVÁRI 2001, 458). Pálmonostora határában a Csárdadülőben réti mészkőből épült kemence maradványát figyelték meg (SOMOGYVÁRI 2009, 258). Szamba véve a Duna–Tisza közének ezen a vidékén előkerült Árpád-kori gödörházakat, a kemencék építőanyagának megválasztásában valóban a helyi adottságok meghatározó szerepét látjuk. Ezért a Lajosmizsén feltárt, nem az Alföldön bányászott és Kecskemét környékén templomépítkezéseknél is használt réti mészkő, hanem távolabbi vidékről származó kőtöredékek felhasználásával készült kemence egy régebbi, és az Alföldön szórványosan feltűnő hagyomány része.³⁰ A ház bejáratának helyét nem sikerült egyértelműen meghatározni, amennyiben ez valóban az ágasfa felőli délkeleti oldalon volt, egy ritkább, de fejlettebb, a belső lakótér megosztása irányába mutató háztípust jelent. Ez a háztípus nagyobb számban a Dunántúl északi részéről ismert már a XI. században, az Alföldön XII. századi, a bejárat felől padkával ellátott, fentebb említett változatát tárta fel Fodor István Tiszafüreden (FODOR 1989, 38).³¹

Településtörténeti értékelés

A rövid szondázó ásatás eredményesnek bizonyult egy esetleges további kutatás szempontjából. Az épen maradt késő középkori földfelszín lehetőséget adott a telepjelenségek időrendi elkülönítésére, ez nagyobb felület feltárása esetén a település életében, rendjének alakulásában bekövetkezett változások megajzolását teszi lehetővé, így a leletanyagon belül is finom különbségtételek lehetősége nyílik meg. A lelőhely, mint a bevezetőben láttuk, nagy valószínűséggel Lajosszállás/Lajos kun eredetű településsel azonos, amely a Duna–Tisza közti kun szállásterület északi, korai történetét tekintve kevésbé ismert peremén fekszik. Az 1424-ben Kecskemét környékén említett királynéi kunok között a feudalizálódással együtt differenciálódó kun társadalom szabad rétegének vagyonosabb tagjai is meghatározó számban jelen lehettek, miután az itt kialakult kis székek nemzetséghez kötése – az Iloncsuk nemzetség szerepe ebben a folyamatban kérdéses – nem tisztázható (GYÁRFÁS 1870–1885, III, 580; GYÖRFFY 1987, 531–532). Ezen a vidéken a kun társadalomban végbement változások következtében kevésbé a nemzetségi múlt, mint inkább Kecskemét mezőváros vonzereje játszhatott szerepet a Kecskemét-szék és a Kecskemét környéki kis székek létrejöttében (PÁLÓCZI HORVÁTH 1974, 251).³² A rövid szondázó ásatás kiderítette, a kun szállás Árpád-kori település területén jött létre, ezt a gyakori jelenséget, amelyre Méri István hívta fel a figyelmet, több kutató is vizsgálta. Pálóczi Horváth András nagykunági terepbejárás megfigyelése szerint az egykori Árpád-kori településhelyek közül a vízjárta laposok mellettieket részesítették előnyben a késő középkori kun szállások (MÉRI 1954, 139, 7. jegyzet; PÁLÓCZI HORVÁTH 1987, 23; HATHÁZI 2004, 160–162, 168; ROSTA 2009, 198). Lajosszállás esetében is ilyen fekvésű faluhellyel van dolgunk. Az ásatás tanúsága szerint Lajosszállás és az Árpád-kori település között nincs folyamatosság, a XIII. században

elnéptelenedett településrészleten a kun település legkorábbi leletei a XV. századból származnak. A feltárt kis településrészlet leletanyaga nem különbözik a hasonló korú, magyarok lakta településektől, amint az más kun településeken végzett feltárásokon is tapasztalható volt (MÉRI 1954; PÁLÓCZI HORVÁTH 1996; Uő. a kérdéstről 1974, 258). A budai kerámia és néhány más, kereskedelem révén távolabbi vidékről idekerült kerámiatárgy előfordulása a leletanyagban a település kedvező földrajzi helyzetével lehet összefüggésben: a Pestről Gyál–Ócsa–Dabas–Örkény–Kecskeméten át Szegedre vezető főútvonal mellett feküdt és nem hanyagolható el Kecskemét, a XV–XVI. században már jelentős mezőváros közelsége sem (MAKKAY 1958, I, 85; GYÖRFFY 1998, 506; KUBINYI 2000, 15, 73). Az általánosnak tűnő kép ellenére a település esetleges későbbi kutatása több, a kunok magyarországi történetének, megtelepedési folyamatának alaposabb megismeréséhez nyújthat adatokat. A szállás keresztény nevet viselő névadója a XIV. század második felében vagy később létrejött szállásra

utal. Ezen az időszakon belül a település kezdeti ásatással deríthetők csak ki, újabb adalékot szolgáltatva a kun településtörténethez. E tekintetben nem kevésbé fontos lehet a település templomának és temetőjének vizsgálata. A templom felújításából, a temetkezésekből szerencsés esetben a kunok korábbi, XIII–XIV. századi megjelenésére is fény derülhet a később megszilárdult szállás környezetében.³³ A szomszédos Mizens Szabó Kálmán feltárása épp az ellenkezőjére enged következtetni, a romjaiban ma is látható gótikus templom helyén nem szól Árpád-kori előzményről, sajnálatos módon Lajos falunak pedig csak a temetőjéről tesz említést (SZABÓ 1938, 60, 64, 70 és 620. kép). A nyitva maradt kérdések ellenére az ásatás a két és fél évtizeden át kutatott Szentkirály falu után egy újabb, Kecskemét közeli, középkori faluhelyre hívta fel a figyelmet, kerámialeletei különösen figyelemre méltóak budai kapcsolataik révén. Jelentőségüket fokozza, hogy a közeli mezőváros, Kecskemét XV–XVI. századi kerámiája ismeretlen előttünk.

Jegyzetek

- 1 Néhány napot várva, a talaj más jellegű száradása valószínűleg elárulta volna a beásások helyét. Ezzel a módszerrel azonban gyorsan és biztosan meg tudtuk határozni a feltárandó jelenségeket.
- 2 Csupán a gödör fölött és környezetében talált szürkés, járószint jellegű, sima felületű agygréteget a gödör betöltődésével hozhatjuk csak kapcsolatba, feltörése után alatta már a gödör feltöltődött.
- 3 A gödör leszakadt részében a járószint fölötti területet részben a fölötté húzóó omladékréteg töltötte ki, a betemetődés során ezért nem került ide a sárga–vörös agyagszemcsés betöltődés.
- 4 A gödör betöltődésének felszín közeli részét a földfelszín talaja alkototta, így a felszín közelében a gödör betöltődése és a földfelszín talaja között nem mutatkozott éles különbség.
- 5 A XV. századi budai anyagból közöl hasonló fehér-sárgásfehér peremeket Holl Imre, Vácról Miklós Zsuzsa (HOLL 1963, 379, 77. kép; MIKLÓS 1991, 42. tábla 4, 9.).
- 6 Mai ismeretünk szerint a szemeskályhákban bögre alakú kályhaszemeket is alkalmaztak már az alföldi településeken a XV. század közepén (PÁLÓCZI HORVÁTH 1996, 14, 47).
- 7 A vörös peremtöredékeknek megfelelő darabot Nyársapátról közölt Benkő Elek (BENKŐ 1980, 30. tábla 11). A több egymásra épült ún. 15. házban belül a perem előkerülésének helye nem határozható meg, az épületek korát érme a XV. század végére, második felére teszik (BENKŐ 1980, 344). A budai anyagban egy barna peremre tudunk hivatkozni a XV. század második feléből származó leletek között (GEREVICH 1966, 203, 296. kép 7).
- 8 Mélységét, méreteit nem ismerjük, de valószínűleg a XV–XVI. században a falvakban is használt, a korábbi, városi osztrák importot utánzó szürke, esetenként fém felületű sötétszürke kályhaszem típushoz tartozik (HOLL 1987, 163).
- 9 A budai anyagban a XV. század elejétől vannak jelen a két, körbefutó, vízszintes vonal között két irányban ferde földfesték csíkozással díszített fehér

- kancsók (HOLL 1963, 349). Vácon a XV. század második feléből–végéről származó leletek között fordulnak elő ilyen kancsótöredékek (MIKLÓS 1991, 19. tábla 11, 20. tábla 1, 32. tábla 5). Endrefalván is került elő ilyen díszítésű edénytöredék, amelyben I. Ferdinánd érmei voltak. A nem teljes egészében begyűjtött lelet utolsó érme 1543-ból származik (PARÁDI 1963, 211, 213, 245, 18. kép 5). Szabó Kálmán Kecskemét környéki ásatásából közöl ilyen töredéket (SZABÓ 1938, 107, 491 kép.). Az ásatáson talált darabok ennek a díszítésmódnak lehetnek későbbi leszármazottai, a töredékek azonban nem árulják el az edény formáját. 9-10 cm átmérőjű, enyhén hasasodó hengertestű töredékei, amelyekről nem tudjuk, hogy az edény mely részéhez tartoztak. Muhi XIV. század első felére – XVI. század első felére keltezett leletei között közölt fehér kancsó díszítése is ennek az ornamentikának távoli és valószínűleg késői változata (LASZLOVSZKY–PUSZTAI–TOMKA 1997, 147, 197, XX. vitrin 5).
- 10 A besímított díszű, redukált égetésű oldaltöredékek a török hódoltság korában széleskörűen elterjedt korsófajta töredékei. Ásatási helyszínünkhöz hasonlóan Kecskemét közelében fekvő Szentkirály faluban Pálóczi Horváth András ásatási tapasztalatai szerint már a XV. században rendszeresen használták a „szürke, redukált égetésű, besímított díszű, fényezett felületű” korsót (PÁLÓCZI HORVÁTH 2009, 220; Uő. korábban: 1996, 21).
 - 11 A töredék ugyancsak a gödöregyüttes kezdeti bontásból származik, amikor még nem különítették el az egyes gödröket.
 - 12 Edényeken a máz alkalmazása a XV. század második felében kezd elterjedni Magyarországon. A budai anyagban 1460–1480 között lép fel belül zöld ólomházzal, kívül fehér engobe-bal ellátott edények csoportja, de előfordulnak kívül-belül fehér engobe felett zöld ólomházzal fedett pohártöredékek is (HOLL 1963, 351, 355). Az ásatás engobe-os leletei ehhez a csoporthoz tartozó vagy hatására létrejött edényekhez tartozhatnak. A fentebb említett Szentkirályon is a XV. század második felétől terjedt el a mázas edények használata, a mázas töredékek a leletanyag 4,6 %-át képezik (PÁLÓCZI HORVÁTH 2009, 220).
 - 13 A töredék előképeit valószínűleg a Budán még 1600 előtt előforduló ausztriai és délnémet területekről származó kerámiában kereshetjük. (Az ausztriai–délnémet csoportról l. HOLL 2005, 92, különösen 70. jegyzet.) Hasonló minta díszít egy bécsi leletet: a kívül-belül mázas füles edényt kívül függőleges, barna csíkok között zöld pettyek díszítik fehér alapon (KRENN–HOFER 2000, 236, Kat. Nr. 21.16.). A lajosmizsei töredéken az edény teljes felületét fedő máznak nincs nyoma, a hosszanti csikozásról nem dönthető el biztonsággal, hogy az erőteljes fehér engobe bevonaton vékony, és ezért kissé áttetsző, vörösesbarna csíkokkal van-e dolgunk, vagy a kívül csak vékony engobe-bal bevont felületre erőteljesebb engobe csíkokat festettek a mázpöttyök számára. A bécsi lelethez képest eltérést jelent, hogy a töredéken megmaradt két fehér csík közül csak az egyik van mázpöttyök, tehát díszítése szegényesebb lehetett, mint a bécsi darabé. A töredék vastag fala és a teljes mázazás hiánya miatt esetleg hazai készítménnyel számolhatunk.
 - 14 A fazék töredékeinek nagyobb része a későbbi 11/a gödörből származik, két 11/b megjelöléssel eltett darab valószínűleg a két gödör határáról került elő, és a bontáskor már a 11/b gödörhöz tartozónak ítéltük a töredékeket, amelyekről a restaurálás során derült ki, hogy az edényhez tartoznak.
 - 15 A kolomp 7x3,3 cm-es, ovális felső részén 3,3 cm hosszúságú hengeres fül van, töredékessége miatt eredeti magasságát nem ismerjük. A 11,5 cm hosszú sarlótöredék íve nem határozható meg, a korrózió miatt fogazottsága sem. A rövid nyakú sarlók használatban voltak már a XV. században (HOLL–PARÁDI 1982, 55).
 - 16 A cölöphely mélysége az ásatásnak a rendszeresen szántott réteg alján felvett ± 0 szintjéhez képest 109 cm volt, míg a járószint mélysége átlagban 30 cm. A továbbiakban a cölöpsor környezetében a járószintnek ezzel a 30 cm-es mélységével számolva adjuk meg a mélységeket.
 - 17 A töredékek jó korongolása a XV–XVI. századra mutat, a mázas darabok hiánya inkább a XV. századi kelteztést valószínűsíti.
 - 18 Túrkeve–Móricson feltárt házak szélessége 4–6 m között volt, Orgondaszentmiklóson 6 m, Szentkirályon 5 m körül (MÉRI 1954, 142; SELMECZI 1986, 200; PÁLÓCZI HORVÁTH 2000, 136; Uő. 2001, 230, 5–6. ábra).
 - 19 A budai leletekben a XIII. századtól gyakran találunk az engobe-os festésű fehér kancsók peremén ilyen díszítést, de a XV. században is továbbél a ferde csikozással díszített kancsók (HOLL 1966, Abb. 30, 35; HOLL 1963, 349). A két párhuzamos vonal között ferde csíkokkal díszített kancsókra l. a 9. jegyzetet.
 - 20 A XV. század második fele budai díszkerámiájának jellegzetes darabja. (HOLL 1963, 355) Az engobe-os töredékekre l. 12. jegyzet.
 - 21 L. 13. jegyzet. A XV. századtól a talpgyűrű a gyorskorongon készült asztali folyadéktartó és ivóedények gyakori eleme, a nagyobb közölt anyagokban főképp a budai poharakon tűnik fel ez a megformálás, a XVI. század második felében elrejtett (pézn-

- leletes) víztároló edények is gyakran talpgyűrűvel készültek (GEREVICH 1966, 220, 329a, 331a kép; PARÁDI 1963, 236, 21. kép).
- 22 Oldalainak hosszúsága 2,7 és 2,5 cm, rövid oldalai 1,6 cm hosszúságúak.
- 23 A fehérre égő agyagból készült kerámia a XIII. századba keltezi a járósínt Árpád-kori leleteit. A fehér, sárgásfehér színű kerámia a XII. század végén jelenik meg és a XIII. században terjed el (HOLL 1963, 336). Nem mond ellent ennek a keltezésnek a palacktöredék és a bográcsperelem sem (PARÁDI 1955, 144; TAKÁCS 1986, 122).
- 24 A töredéket fehér anyaga mellett peremének formája is a XIII. századra keltezi (PARÁDI 1963, 223).
- 25 A töredékeket díszítésük és a peremforma is az Árpád-kor első felére keltezi (PARÁDI 1963, 222–223; HOLL 1973, 198, 3/d–3/a réteg, 197, 24. kép 4, 9; MESTERHÁZY 1983, 154. és 20. kép 6).
- 26 A Visegrád–Várkertben feltárt kőkemencés ház (22. ház) kemencéjét hasonló módon alakították ki, hátsó részét kissé belevájták a ház falába (KOVALOVSKI 1986, 62).
- 27 Nem példa nélküli eset, hogy az ágasfák cölöplyukai nem szabályosan helyezkednek el (KOVALOVSKI 1980, 34, 23. rajz; TEREI 2005, 64, 3. kép 1). L. még a következő jegyzetet is.
- 28 Az Esztergom–Zsidódon feltárt háznak a kemence mellett a rövidebb oldalon feltárt bejárati gödre rövidebb és szélesebb (1x1 m) volt (MOLNÁR 2001, 121–122). Visegrád–Várkertben a hasonlóan elhelyezett bejáratot 2 m hosszúságban lehetett megfigyelni az altalajban, eredetileg azonban 1,5 m-rel hosszabb lehetett (KOVALOVSKI 2001, 86). A Veresegyház–Ivacson feltárt háznak a lajosmizseihez hasonló méretű nyúlványa a háztól távolodva mélyült és korommal volt tele (MESTERHÁZY 1983, 143–144). Ilyen használatra utaló nyomot Lajosmizsén nem találtunk. Amennyiben a hosszúkás gödör valóban bejárat maradványa, a Lajosmizsén feltárt ház hasonló Tiszafüred Majoros nevű határrészében talált, XII. századra keltezett házhoz. Itt a kemence felőli rövidebb oldalon nyíló bejárat miatt helyezték a ház tengelyétől távolabb az ágasfát (FODOR 1989, 23–24, 38).
- 29 Ezzel a díszítésmóddal a XI–XIII. századi edényeken egyaránt találkozunk (PARÁDI 1963, 222–223).
- 30 Az alföldi vidékeken előforduló kő- vagy kő felhasználásával készült kemencékre l. MESTERHÁZY 1983, 153.
- 31 A kutatás e háztípus észak-dunántúli, dunakanyari elterjedtsége miatt az észak-magyarországi háztípus előzményét is látta feltételelesen benne (FODOR 1988, 251; KOVALOVSKI 1986, 62).
- 32 Kecskemét-szék a XV. század közepén jött létre (1439–1465 között: PÁLÓCZI HORVÁTH 1974, 251; 1446-ban már létezett: IVÁNYOSI SZABÓ 2002, 118). Mizse-széket a rövid életű Kara-székből a Mizse család hozta létre saját birtokaiból (PÁLÓCZI HORVÁTH 1974, 251).
- 33 A keresztény személynév feltűnése a kunszállás nevében jelentheti a település korábbi nevének megváltozását, de jelentheti új, a XIV. századi kun terjeszkedés során létrejött szállás alapítását is. Lajos esetében a történeti források hiányában ez nem dönthető el (ROSTA 2009, 193.). A településrészleten a késő Árpád-kori, XIV. századi leletek hiánya inkább az utóbbit valószínűsíti.

IRODALOM

- BICZÓ 1984 BICZÓ P., *Leletmentések Árpád-kori településeken*. Cumania 8. 159–208.
- BENKŐ 1980 BENKŐ E., *A középkori Nyársapát. Bálint Alajos ásatásai a nyársapáti Templomparton*. StCom 8 (1980) 315–342.
- FELD–GERELYES et al 1989 FELD I.–GERELYES I.–GERE L.–GYÜRKY K.–TAMÁSI J., *Újabb késő középkori leletegyüttes az ozorai várkastélyból – A newely Found 15–16th Century from the Castle of Ozora*. ComArchHung 1989, 177–207.
- FENYVESI 1987 FENYVESI L., *A Kiskunság a török időkben*. In: Fazekas I.–Szabó L.–Sztrinkó I. (szerk.), *A Jászkunság kutatása*. Kecskemét–Szolnok 1987, 215–301.

- FODOR 1983 FODOR I., *Régészeti adalékok lakáskultúránk történetéhez*. NKNT XIII (1983) 81–118.
- FODOR 1988 FODOR I., In: Barabás J.–Fodor I.–Kovalovszki J.–Balassa M. I., *Vita a magyar lakóház középkori történetéről*. Ethn XCIX (1988) 246–259.
- FODOR 1989 FODOR I., *Megjegyzések a középkori magyar lakóház fejlődéstörténetéhez*. In: Balassa M. Iván–Cseri Miklós–Viga Gyula (szerk.), *Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében*. Miskolc–Szentendre 1989, 21–45.
- GEREVICH 1966 GEREVICH L., *A budai vár feltárása*. Budapest 1966.
- GYÁRFÁS 1870–1885 Gyárfás I., *A jászkunok története I–IV*. Kecskemét–Szolnok–Budapest 1870–1885.
- GYÖRFFY 1987 GYÖRFFY GY., *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III*. Budapest 1987.
- GYÖRFFY 1998 GYÖRFFY GY., *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV*. Budapest 1998.
- HATHÁZI 2004 HATHÁZI G., *A kunok régészeti emlékei a Kelet-Dunántúlon*. OpHung V (2004).
- HOLL 1963 HOLL I., *Középkori cserépedények a budai várpalotából (XIII–XV. század)*. BudRég XX (1963) 335–394.
- HOLL 1966 I. HOLL, *Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda*. StudArch IV (1966).
- HOLL 1973 HOLL I., *Sopron középkori városfalai IV. – Les murs médiévaux de l'enceinte de Sopron IV*. ArchÉrt 100 (1973) 180–207.
- HOLL 1987 HOLL I., *A középkori Szentmihály falu ásatása I. Az I. ház és kályhája*. ZM 1 (1987) 161–177.
- HOLL 2005 I. HOLL, *Fundkomplexe des 15.–17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda*. VAH XVII. Budapest 2005.
- HOLL–PARÁDI 1982 I. HOLL–N. PARÁDI, *Das mittelalterliche Dorf Sarvaly*. Fontes ArchHung Budapest 1982.
- IVÁNYOSI-SZABÓ 2002 IVÁNYOSI-SZABÓ T., *Kecskemét története 1541-ig*. In: Bárth J. (szerk.), *Kecskemét története 1849-ig*. Kecskemét 2002, 89–171.
- KÁLDY NAGY 1985 KÁLDY NAGY GY., *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok*. Budapest 1985.
- KOVALOVSZKI 1980 KOVALOVSZKI J., *Településásatások Tiszaeszlár–Bashalmon (Bronzkor, III–IV. és XI–XIII. század)*. Fontes ArchHung Budapest 1980.
- KOVALOVSZKI 1986 KOVALOVSZKI J., *A Visegrád-várkerti Árpád-kori faluásatásról*. In: Kocsis Gy. (szerk.), *A magyar falu régésze Méri István. 1911–1976*. Ceglédi Füzetek 23 (1986) 61–63.
- KOVALOVSZKI 2001 KOVALOVSZKI J., *Árpád-kori házak Visegrád-Várkertben*. In: Cseri M.–Tárnoki J. (szerk.), *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Szentendre–Szolnok 2001, 81–97.

- KRENN–HOFER 2000 M. KRENN– N. HOFER, *Archäologie im Klosterbereich. Katalog zur Ausstellung im Stift Altenburg*. Fundberichte aus Österreich. Materialhefte Reihe A, Heft 8. Wien 2000.
- KUBINYI 2000 KUBINYI A., *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Dél-alföldi Évszázadok 14. Szeged 2000.
- LASZLOVSZKY–PUSZTAI–TOMKA 1997 LASZLOVSZKY J.–PUSZTAI T.–TOMKA G., *Muhi–Templomdomb. Középkori falu, mezőváros és út a XI–XVII. századból*. In: Raczky P.–Kovács T.–Anders A. (szerk.), *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. Past into the past. Rescue excavations on the M3 motorway*. Budapest 1997, 144–150, 197–200.
- MAKKAY 1958 MAKKAY L., *Pest megye története*. In: Dercsényi D. (szerk.), *Pest megye Műemlékei I–II*. Budapest 1958, 59–169.
- MESTERHÁZY 1983 MESTERHÁZY K., *Településátás Veresegyház–Ivacson. – Siedlungsausgrabung in Veresegyház–Ivacs*. ComArchHung 1983, 133–162.
- MÉRI 1954 MÉRI I., *Beszámoló a Tiszalök–rázompusztai és Túrkeve–mórici ásatások eredményeiről. II*. ArchÉrt 81 (1954) 138–154.
- MIKLÓS 1991 MIKLÓS Zs., *Leletmentés a középkori Vác területén (Széchenyi utca 3–7.)* Váci Könyvek 5. A Tragor Ignác Múzeum Közleményei. Vác 1991.
- MOLNÁR 2001 MOLNÁR E., *Esztergom–Zsidód Árpád-kori település lakóházai*. In: Cseri M.–Tárnoki J. (szerk.), *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Szentendre–Szolnok 2001, 109–126.
- PALÁDI-KOVÁCS 1993 PALÁDI-KOVÁCS A., *A magyarországi állattartó kultúra korszakai. Kapcsolatok, változások és történeti rétegek a 19. század elejéig*. MTA Néprajzi Kutatóintézet. Budapest 1993.
- PARÁDI 1955 PARÁDI N., *A balatonfenyvesi agyagpalack*. FolArch VII (1955) 141–147.
- PARÁDI 1963 PARÁDI N., *Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények. – Münzfunde Hortende mittelalterliche Gefässe in Ungarn (11–17. JH.)*. ArchÉrt 90 (1963) 205–251.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1974 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *A kunok megtelepedése Magyarországon. – L'établissement des comans en Hongrie*. ArchÉrt 101 (1974) 244–259.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1986 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *Régészeti és településtörténeti adatok a kunok letelepedéséhez*. In: Novák L.–Selmeczi L. (szerk.), *Falvak, mezővárosok az Alföldön*. Nagykovács 1986, 215–236.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1987 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *Középkori településtörténeti kutatások a Nagykovácsban*. In: Fazekas I.–Szabó L.–Sztrinkó I. (szerk.), *A Jászkunok kutatása 1985*. Kecskemét–Szolnok 1987.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1996 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *Élet egy középkori faluban. 25 év régészeti kutatása a 900 éves Szentkirályon*. Budapest 1996.

- PÁLÓCZI HORVÁTH 2000 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *Lakóház és telek rekonstrukciója Szentkirályon, egy alföldi késő középkori faluban I.* In: Bende L.–Lőrinczy G. (szerk.), *A középkori magyar agrárium.* Ópusztaszer 2000, 121–149.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 2001 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *A késő középkori népi építészet régészeti kutatásának eredményei.* In: Cseri M.–Tárnoki J. (szerk.), *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig.* Szolnok–Szentendre 2001, 221–260.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 2009 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *Szentkirály középkori háztartásai és a régészeti leletanyag feldolgozásának szempontjai.* In: Somogyvári Á.–V. Székely Gy. (szerk.), „In terra quondam Avarorum...” Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára. Kecskemét 2009, 215–223.
- PINTÉR 1995 PINTÉR L., *Árpád-kori falu Ballószög 91. lelőhelyen.* In: Székelyné Körösi I. (szerk.), *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1994.* Kecskemét 1995, 189–198.
- ROSTA 2009 ROSTA SZ., *Új eredmények a kunok Duna–Tisza közti szállásterületének kutatásában.* In: Rosta Sz. (szerk.), *Kun-kép. A magyarországi kunok hagyatéka. Tanulmányok Horváth Ferenc 60. születésnapja tiszteletére.* Kiskunfélegyháza 2009, 175–216.
- SELMECZI 1986 SELMECZI L., *Szállástól a faluig (Adatok a magyarországi kunok településtörténetéhez).* In: Novák L.–Selmeczi L. (szerk.), *Falvak, mezővárosok az Alföldön.* Nagykőrös, 193–213.
- SOMOGYVÁRI 2001 SOMOGYVÁRI Á., *Egy Árpád-kori település lakóházai Kiskunfélegyháza–Haleszen.* In: Cseri M.–Tárnoki J. (szerk.), *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig.* Szentendre–Szolnok 2001, 447–460.
- SOMOGYVÁRI 2009 SOMOGYVÁRI Á., *Pálmonostora határa.* RégKut 2008, 258–259.
- SZABÓ 1938 SZABÓ K., *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei.* Bibliotheca Humanitatis Historica III. Budapest 1938.
- SZAKÁLY 1995 SZAKÁLY F., *Pest–Pilis–Solt megye XVI–XVII. századi dica és dézsmajegyzékei.* Közreadja Szakály Ferenc. Budapest 1995.
- V. SZÉKELY 1990 V. SZÉKELY GY., *Árpád-kori teleprészlet feltárása Lajosmizse határában.* In: Dr. Sztrinkó I. (szerk.), *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében 1988.* Kecskemét 1990, 47–54.
- V. SZÉKELY 1995 V. SZÉKELY GY., *Árpád-kori települések kutatása Kecskemét–Hetényegyháza Belsőnyírben. (M5 autópálya 65. és 68. lelőhely).* In: Székelyné Körösi I. (szerk.), *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1994.* Kecskemét 1995, 167–173.
- TAKÁCS 1986 M. TAKÁCS, *Die Arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken.* VAH Budapest 1986.
- TÁLASI 1936 TÁLASI I., *A Kiskunság népi állattartása.* Néprajzi füzetek 6. Győrffy I. (szerk.). Budapest 1936. (Hasonmás kiadás. Damjanich Múzeum, Szolnok 1974.)

TEREI 2005

TEREI GY., *Előzetes jelentés a Kőérberek–Tóváros-lakópark területén folyó Árpád-kori falu feltárásáról*. RégKut 2004, 37–49.

WICKER 1990

WICKER E.,

DIE FREILEGUNG EINER MITTELALTERLICHEN DORFSTELLE IN DER GEMARKUNG VON LAJOSMIZSE

Zusammenfassung

Der mit Hilfe einer kurzen Sondierungsgrabung erforschte Fundort ist höchstwahrscheinlich mit der Siedlung Lajosszállás/Lajos kumanischen Ursprungs identisch, die am nördlichen Rand des kumanischen Siedlungsgebietes im Donau-Theiß-Zwischenstromland liegt. Die frühe Geschichte dieser Gegend ist weniger bekannt. Hier konnte infolge der Veränderungen in der kumanischen Gesellschaft lieber die Anziehungskraft des Marktfleckens Kecskemét, als die Vergangenheit der Sippe in der Entstehung der Kumanischen Stuhls Kecskemét und der kleinen Kumanischen Stühle bei Kecskemét eine Rolle gespielt haben.

Die kurze Sondierungsgrabung wies darauf hin, dass das kumanische Quartier im Gebiet der arpadenzeitlichen Siedlung zustande gekommen war. Diese häufige Erscheinung, auf die István Méri die Aufmerksamkeit der Forschung lenkte, wurde auch von mehreren Forschern untersucht. Laut der Bodenbegehungsbeobachtung in Großkumanien von András Pálóczi Horváth bevorzugten die spätmittelalterlichen kumanischen Quartiere jene ehemaligen arpadenzeitlichen Siedlungsorte, die an flachen, vom Wasser oft überschwommenen Gegenden lagen. Auch im Falle von Lajosszállás hat man mit einer Dorfstelle von derartiger Lage zu tun.

Die Funde datieren das arpadenzeitliche Siedlungsdetail ins 12.-13. Jh. Die Keramikfragmente mit Linien- und Wellenlinienbund-

verzierung ermöglichen auch die Datierung der Anfänge der Siedlung in eine frühere Zeit, aber zur genaueren Bestimmung bräuchte man ein größeres Territorium freizulegen und viel mehr Fundmaterial zu haben. Das einzige Haus, welches während der Ausgrabung freigelegt wurde, ist wegen des Ofens und der Eingangsstelle beachtenswert. Wenn man im Donau-Theiß-Zwischenstromland die freigelegten arpadenzeitlichen Grubenhäuser dieser Gegend in Betracht zieht, kann man bei der Auswahl des Grundstoffes für die Öfen die Durchsetzung der örtlichen Begebenheiten beobachten. Deshalb muss der in Lajosmizse freigelegte Ofen aus nicht in der Tiefebene gewonnenen, sondern aus fernerer Gegend stammenden Steinresten gebaut worden sein und als solcher ein Bestandteil einer älteren, in der Tiefebene spärlich auffindbaren Tradition gewesen sein. Es gelang uns nicht, die Stelle des Hauseingangs eindeutig festzustellen. Wenn sich diese Stelle wirklich von der Strebe her an der südöstlichen Seite befand, weist es auf einen selteneren, aber entwickelteren Haustyp hin, der die Entwicklungsrichtung zur Aufteilung des inneren Wohnraumes zeigt. Dieser Haustyp ist in größerer Anzahl aus dem Nordteil von Transdanubien schon im 11. Jh. bekannt, in der Tiefebene legte István Fodor in Tiszafüred eine, von dem Eingang her mit Absatz versehene Variante aus dem 12. Jh. frei.

Da dieser Haustyp im Norden von Transdanubien und im Donauknie verbreitet war, wird sie von der Forschung mit Vorbehalt für den Vorgängerbau des nordungarischen Haustyps gehalten.

Die Ausgrabung bestätigt, dass es keine Kontinuität zwischen Lajoszállás und der arpadenzeitlichen Siedlung gibt. Im Siedlungsdetail, welches im 13. Jh. entvölkert wurde, stammen die frühesten Funde der kumanischen Siedlung aus dem 15. Jh. Der Fundstoff des kleinen freigelegten Siedlungsdetails unterscheidet sich nicht von den von Ungarn bewohnten Siedlungen ähnlichen Alters, wie man es auch bei den Freilegungen anderer kumanischen Siedlungen beobachten konnte. Das Vorkommen der Keramik von Ofen/Buda und einigen anderen, durch den Handel aus fernerer Gegenden hergekommenen Keramikgegenständen im Fundmaterial kann mit der günstigen geographischen Lage der Siedlung im Zusammenhang stehen: Sie lag an der Hauptstraße, die von Pest (heute Budapest) über Gyál–Ócsa–Dabas–Örkény–Kecskemét nach Szeged führt und man kann auch Kecskemét, den nahegelegenen Marktflecken nicht

außer Acht lassen, der im 15.-16. Jh. schon eine bedeutende Siedlung war.

Der christliche Namengeber des Quartiers weist auf ein in der zweiten Hälfte des 14. Jhs. oder später entstandenes Quartier hin. Die Angabe des christlichen Vornamens im Namen des kumanischen Quartiers kann eine Veränderung des früheren Namens der Siedlung zeigen, aber es kann ebenfalls auf die Gründung eines neuen Quartiers während der Expansion der Kumanen im 14. Jh. hinweisen. Im Falle von Lajos kann man es wegen Mangel an historischen Quellen nicht entscheiden. Das Fehlen der spätarpadenzeitlichen Funde aus dem 14. Jh. im Siedlungsdetail macht die letztere Vermutung wahrscheinlich. Die Ausgrabung lenkte die Aufmerksamkeit nach der Untersuchung des Dorfes Szentkirály, die zweieinhalb Jahrzehnte andauerte, auf eine weitere mittelalterliche Dorfstelle bei Kecskemét, deren Keramikfunde wegen der Beziehung zu Ofen/Buda besonders beachtenswert sind. Ihnen kommt eine größere Bedeutung zu, weil die Keramik des nahegelegenen Marktfleckens Kecskemét im 15.-16. Jh. für uns unbekannt ist.

P. Biczó

P. Biczó
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest, Múzeum krt.
14–16. Pf.364
H-1370
biczo.piroska@hnm.hu

